

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTR HAZIRLIĞI MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Muradov Murad Oktay oğlu

(magistranın soyadı, adı və atasının adı)

**«Bank fəaliyyətində sabitlik siyasətinin
məqsəd və alətləri»**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 Maliyyə

İxtisasın adı: Bank işi

Elmi rəhbər:

dos. Z.H.İbrahimov

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

**Magistr proqramının
rəhbəri**

i.e.n., prof. R.A.Bəşirov

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Maliyyə və maliyyə institutları

kafedrasının müdiri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad):

i.e.d., prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil 1. Bankın sabitliyi mexanizmi	6
1.1. Bankın sabitliyi anlayışı və onun xüsusiyyətləri	6
1.2. Bankın sabitliyi mexanizminin əsasları	22
Fəsil 2. Mərkəzi Bankın maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri.....	29
2.1. Mərkəzi Bankın bankların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində rolu	29
2.2. Pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi yolları	38
2.3. Bankların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində pul-kredit siyasətinin rolu	48
Fəsil 3. Bank fəaliyyətində maliyyə sabitliyi və onu təmin edən amillər	
3.1. Bank resurslarının makromaliyyə sabitliyi ilə əlaqəsi	51
3.2. Bankın maliyyə sabitliyinin əsas amilləri və alətləri	66
Nəticə	76
Ədəbiyyat siyahısı	79
Резюме	81
Summary	82

GİRİŞ

Kommersiya bankları bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm rol oynayır. Onlar bank qanunvericiliyinin imkan verdiyi bütün əməliyyatları yerinə yetirir. Kommersiya banklarının öz müştərilərinə göstərdiyi xidmətləri kassa hesablaşma xidməti, əmanət, kredit, investisiya vasitəçilik xidmətləri kimi bir neçə iri qrupa bölmək olar.

Banklar pul vəsaitlərinin toplanılması, kreditlərin verilməsi, pulla hesablaşmaların həyata keçirilməsi, dövrüyyə üçün kredit vəsaitlərinin emissiyası, müxtəlif qiymətli kağızların buraxılması və s. funksiyalarını yerinə yetirən xüsusi institutlardır. Banklar əmtəə-pul təsərrüfatının ayrılmaz hissəsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank resurslarının formalaşması, onun strukturunun optimallaşdırılması prosesləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kommersiya bankları bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm rol oynayır. Onlar bank qanunvericiliyinin imkan verdiyi bütün əməliyyatları yerinə yetirir. Banklar öz mövcudluğunu və fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Bank yalnız özünün malik olduğu sərbəst resurslar həcmində kredit verə bilər, gəlir gətirən başqa aktiv əməliyyatlar həyata keçirə və ya öz digər hərəkətlərini yerinə yetirə bilər. Müvafiq olaraq bankların resurslarının yaradılması əməliyyatları, onların yerləşdirilməsi əməliyyatları bankların fəaliyyətində mühüm rol oynayırlar.

Bank yalnız özünün malik olduğu sərbəst resurslar həcmində kredit verə bilər, gəlir gətirən başqa aktiv əməliyyatlar həyata keçirə və ya öz digər hərəkətlərini yerinə yetirə bilər. Banklar öz mövcudluğunu və fəaliyyətini təmin etmək üçün maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Müvafiq olaraq bankların resurslarının yaradılması əməliyyatları – passiv əməliyyatlar onların yerləşdirilməsi əməliyyatları – aktiv əməliyyatlara münasibətdə birinci və həlledici rol oynayırlar, məntiqi olaraq onların sələfi kimi çıxış edirlər və gəlir gətirən əməliyyatların həcmi və miqyasını müəyyən edirlər.

Bütün təsərrüfat subyektləri kimi banklar da öz fəaliyyətini təmin etmək üçün lazım olan müəyyən miqdar pul vəsaitləri və material aktivlərinə malik olmalıdırlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank resurslarının formalaşması, onun strukturunun optimallaşdırılması prosesləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yaranma mənbəyi nöqtəyi-nəzərindən bu resurslar bankın xüsusi kapitalından və müəyyən müddətə kənardan cəlb olunmuş (digər şəxslərdən borc götürülmüş) vəsaitlərdən ibarət olurlar. Kommersiya banklarının resurs tərkibi xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir. Xüsusi vəsaitlər nizamnamə kapitalı, bank fondları və bölüşdürülməmiş mənfəətdən, cəlb olunmuş vəsaitlər isə depozit və qeyri-depozit mənbələrindən cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarət olur. Ayrı-ayrı bankların resurs strukturu bir-birindən çox fərqlənir. Bu, hər bir konkret bankın fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Bura kapitalın həcmindəki fərqlər, xidmət etdiyi müştərilərin miqdarı və xarakteri, regional və digər xüsusi şərait və s. aiddir.

Onlar özlərinin borc öhdəliklərini (depozit, əmanət və s.şəklində) yerləşdirərək bunun nəticəsində mobilizə etdikləri vəsaitləri başqalarının buraxdıqları borc öhdəlikləri və qiymətli kağızlarının alınmasına sərf edirlər. İkincisi, banklar hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında üzərinə götürdükləri şərtsiz borc öhdəliklərini qəti müəyyən edilmiş boricdan ayırırlar. Bankları maliyyə risklərinin subyekti kimi başqa subyektlərdən fərqləndirən iki vacib cəhət vardır. Birincisi, banklar ичцн borc öhdəlikləri üzrə ikili mübadilə xarakterikdir.

Tənzimləmə alətlərinin müxtəlifliyini bir sıra struktur və makroiqtisadi amilləri özündə əks etdirir: ötən illərdə yaranmış vəziyyəti, alətlərin işlənməsinin ümumi iqtisadi şəraiti, banklararası və pul bazarlarının xüsusiyyətlərini, bank sektorunda və qiymətli kağızlar bazarında rəqabətin səviyyəsini, maliyyə bazarının infrastrukturunun səmərəliliyini və onun banklar üzrə bölüşdürülməsini, bank ehtiyatlarının dəyişməsinin səbəbləri, miqyası və müddəti.

Bu şübhəsiz ki, müxtəlif alətlərin tətbiq olunmasının miqyaslarının koordinasiyasını tələb edir. Mərkəzi Bank bir qayda olaraq pul siyasətinin bir neçə alətindən istifadə edir.

Kommersiya banklarının və digər maliyyə təsisatlarının fəaliyyət istiqamətləri məhz bu şəraitdən asılı olur. Son nəticədə isə bu fəaliyyət istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir edir. Mərkəzi Bank ölkə iqtisadiyyatını birbaşa deyil, yəni bilavasitə pul-kredit sistemi vasitəsi ilə tənzimləyir. Buna görə də kredit sisteminin milli xüsusiyyətləri Mərkəzi Bankın iqtisadiyyatı tənzimləmə dərəcəsini müəyyənləşdirir, eyni zamanda Mərkəzi Bankın fəaliyyət şərtlərinə təsir edir. O ölkədə fəaliyyət göstərən bütün kredit təsisatlarına müxtəlif vasitələrlə təsir edərək onların fəaliyyəti və maliyyə sabitliyinin təminatı üçün normal şərait yaradır.

FƏSİL 1. BANKIN SABİTLİYİ MEXANİZMİ

1.1. Bankın sabitliyi anlayışı və onun xüsusiyyətləri

Bank bir tərəfdən müxtəlif kateqoriyalı hüquqi və fiziki şəxslər sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edərək öz resurs bazarını formalaşdırır, digər tərəfdən isə onları öz adından və qaytarılma, müddətlik və ödənişlik (faiz götürmə) şərtlə yerləşdirir (borc verir) və digər gəlir gətirən aktiv əməliyyatlar üçün istifadə edir. Bir təsərrüfat subyekti olaraq bank müəyyən miqdarda resurslara malik olmadan öz fəaliyyətini həyata keçirə bilməz. Bank resursları bank fəaliyyətinin ən vacib elementləridir. Bank öz əməliyyatlarını, yalnız mövcud resursları həcmində həyata keçirə bilər. Buna görə də, bazarşərtlərində məhz bankların sərəncamında olan vəsaitlərin həcmi və keyfiyyət tərkibi onun fəaliyyətinin miqyasını və istiqamətlərini müəyyən edir. Bütün bu deyilənlərlə əlaqədar olaraq, resurs bazasının formalaşdırılması onun strukturunun optimallaşdırılması, sabilliyinin təmin olunması məsələləri bankların fəaliyyətində çox aktuallaşaraq həyatı əhəmiyyət kəsb edir. Bu əməliyyatların xarakteri bankın resurs bazarının keyfiyyət tərkibindən ciddi olaraq asılıdır. Məsələn, qısa müddətə cəlb olunmuş resurslarla uzunmüddətli kredit qoyuluşları həyata keçirmək mümkün deyil.

«Kredit resursları» anlayışı hər şeydən əvvəl bank sisteminin fəaliyyətini əks etdirir, hərçənd sərbəst pul vəsaitlərinin mülkiyyətçiləri sırasında iqtisadi münasibətlərin başqa subyektləri də vardır. Ayrıca götürülmüş kommersiya bankının resursları həmin məqamda bankın öz kredit fəaliyyətini həyata keçirmək və digər aktiv əməliyyatlarını aparmaq üçün malik olduğu pul vəsaitlərindən ibarətdir. Məsələn, əhalinin pul əmanətləri yalnız qismən, müəyyən şərtlər ilə bankın müvəqqəti istifadəsinə keçir, lakin bu zaman əmanətçilər öz vəsaitlərinin mülkiyyətçiləri kimi qalırlar. Banklar tərəfindən hüquqi şəxslərin depozitlərinin cəlb edildiyi halda da oxşar vəziyyət yaranır, qiymətli kağızlar ilə əməliyyatların aparılması zamanı isə bank sistemi fond bazarı ilə münasibətlərə girir. Eyni zamanda birlikdə götürülən bütün kommersiya banklarının resursları pul

vəsaitlərinin cəlb edilməsi və bölüşdürülməsi ilə bağlı münasibətləri əks etdirən xüsusi iqtisadi anlayışlar. Lakin ssuda fondundan fərqli olaraq, bu resursların cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi mərkəzləşdirilmiş dövlət idarəetməsinə tabe olmur, bazar şərtlərinə uyğun olaraq müstəqil fəaliyyət göstərirlər.

Ona görə də fikrimizcə, bütün bu vəsaitlərin formalaşdırılması və istifadəsi prosesini indiki şəraitdə «ssuda kapitalı bazarı» anlayışı daha dəqiq əks etdirir. Banklardan başqa, müxtəlif kredit idarələri, habelə ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslər də pul ssudaları verə bilərlər. Ssuda vəsaitlərinin ümumi miqdarı bankların kredit resurslarından çoxdur. Kredit sahəsinin inkişafı ilk növbədə bank sektorunun inkişafı ilə, kredit resurslarının hərəkəti isə bank resurslarının hərəkəti ilə müəyyənləşəcəkdir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, şübhəsiz, bank resurslarının bir hissəsi bankların öz maddi bazasını yaratması üçün istifadə edilir, yəni maddi aktivlərə qoyulur. Bank resursları dedikdə, bankların müxtəlif maliyyə vəsaitlərinin köməyi ilə cəlb etdikləri sərbəst pul kapitaları və əmanətlər başa düşülür. Bunlar maliyyə aktivlərinin müxtəlif növlərinə yerləşdirmək üçün istifadə edilə bilərlər. Banklar üçün maddi dəyərlərə qoyuluşlar onlara mənfəət gətirməyən hərəkətsiz aktivlərdir. Onların genişləndirilməsi resurslarının «dondurulması» və gəlir bazasının azalması deməkdir.

O, başqa mənbələrdən fərqli olaraq, daima geri qaytarılmayan xarakter daşıyır, bankın yaranması və fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri şərt olur, yəni bankın mövcudluğunun ilk günündən arxalandığı təməl kəmi çıxış edir. Bankın xüsusi kapitalı bankın öhdəliklərdən azad olan xüsusi əmlakıdır (vəsaitidir).

Cəlbəilmə mənbələrinə görə bank resurslarını öz resurslarına və borc resurslarına bölmək olar. Bankın öz kapitalı səhmlərin buraxılması əsasında, yaxud bankın iştirakçıları arasında payların bölüşdürülməsi yolu ilə formalaşdırır.

Adətən xüsusi vəsaitlər bankın resurslarında az hissəni təşkil edirlər. Onun payı təqribən 10-30% arasında olur. Buna baxmayaraq xüsusi kapital bankı üçün bir sıra həyatı əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir ki, bu da öz növbəsində

bankın normal fəaliyyəti və gələcək inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasında xüsusi kapitalın böyük rol oynadığını göstərir.

Bankın xüsusi kapitalının mahiyyəti də bu funksiyalarda təzahür edir.

Daımi xarakterə malik olduğu üçün xüsusi kapital, vəsaitlərinin hesabına bankın aktiv əməliyyatlarının əhəmiyyətli hissəsi maliyyələşdirilən əmanətçi və kreditorların maraqlarının əsas müdafiə vasitəsi kimi çıxış edir. Müdafiə funksiyası- bankın xüsusi kapitalının əsas, baş funksiyasıdır. O, faktiki olaraq xüsusi kapitalın bütün elementlərinin ümumi cəhətidir. Bank təcrübəsində xüsusi kapitalla ehtiva bəvəsait kimi baxılır ki, onun həcmi çərçivəsində bank öz öhdəliklərinə görə təminat verir. Bu, onlara bankın ləğv edilməsi halında itgilərini ödəməyə imkan verir.

Qaytarılmaz xarakterə malik olduğu üçün o, ıvı gözlənilməz itkilərin meydana çıxmasına baxmayaraq, bank rəhbərliyi tərəfindən yaranmış problemələr həll olunana qədər cari itkiləri kompensasiya edərək, banka öz əməliyyatlarının həyata keçirməyə imkan verir. Eyni zamanda xüsusi kapital bankın özünü müflisləşmədən qoruyan vasitə kimi xidmət göstərir.

Operativ funksiya – Belə ki, yeni banka öz işini başlamaq üçün yer alınması və ya icarəyə götürülməsi, lazımi texnikanın, avadanlığın alınması, işçi işə götürülməsi və s. belə ilk növbəli xərclərin həyata keçirilməsi üçün vəsait lazımdır. Bankın fəaliyyətinin bütün dövrüyyədə onun maddi bazasının formalaşdırılması və inkişafının əsas mənbəyi kimi mövcud olaraq onun təşkilatı cəhətdən böyüməsi üçün şərait yaradır. Belə xərclərin ödənməsi üçün başlanğıc vəsaitlər rolunda kapital bankının yaranması mərhələsində yaradılan xüsusi kapitalı çıxış edir.

Bu zaman bankın maliyyə bazası, bundan başqa təşkilatı böyüməsi və əməliyyatlarının genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq, risklərdən qorunma vasitəsi kimi onun xüsusi kapitalı çıxış edir. Böyümə mərhələsində fəaliyyətdə olan hər bir bank öz müştəriləri ilə uzunmüddətli münasibətlərinin yaradılmasında, habelə yeni ödəniş qabiliyyətli müştərilərin cəlb olunmasında maraqlı olur. Tənzimləyici funksiya – xüsusi kapital bank fəaliyyətinin tənzimləyicisi, yəni onun

əməliyyatlarının müvafiq risklərinin həcmının əsaslandırılmamış sürətli artımının məhdudlaşdırılmasıdır. Nəzarət orqanları kapital sahəsində müəyyən tələblər irəli sürərək bankı maliyyə zəifliyi və həddən artıq böyük risklərdən qorumaq məqsədilə iqtisadi davranış normalarını irəli sürürlər. Bu funksiyaya bür tərəfdən cəmiyyətin banklardakı normal fəaliyyətinin və bütün bank sisteminin sabıllılığının qorunmasında maraqlı olması ilə, digər tərəfdən isə bankın fəaliyyətinə nəzarət etməyə imkan verən iqtisadi davranış normaları ilə əlaqədardır.

O, bankın fəaliyyətinin tənzımləyicisi kimi çıxış edərək onu maliyyə dayanıqsızlığından və böyük risklərdən qorumağa xıdmət edir, ən əsas da bank aktivlərinin bərabər səviyyədə nızamlı şəkildə artmasına təkan verir və praktiki olaraq bütün passiv əməliyyatların həcmını tənzımləyir. Əvvəl göstərilənlər kimi, bu funksiyada da bankın xüsusi kapitalının müdafiə xassəsi təcəssüm edir.

Yəni bu, əmlakın elə bür mıqdarıdır ki, yalnız bunun mövcudluğu əsasında yeni yaradılmış bank ümumiyyətlə, hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçə və ilk sadə bank lisenziyasını ala bilər və son nəticədə bank öz kreditorları qarşısında bu məbləğlə cavabdehirlər. Bankların xüsusi kapitalının həcmi əsasən nızamnamə kapitalının məbləği, ehtiyat fondları və bölüşdürülməmiş mənfəətin məbləği kimi müəyyənləşdirilir. Bankın nızamnamə kapitalı, onun ehtiyatlarının əsasını təşkil etməklə hüquqi və fiziki şəxslərin – bank ıstıraqçılarının səhmdar və ya payçı səhmlərindən və ya paylarından təşkil olunur. Bankın nızamnamə kapitalı onun hüquqi şəxs və təsərrüfat subyekti kimi malik olmalı olduğu əmlakın nominal məcburi mıqdarının pul ilə ifadəsidir. (yəni öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, banklarının ödənilməsi üçün bankın digər vəsaitləri olmadıqda).

Mərkəzi Bankın normativ sənədləri üzrə yaradılan xüsusi fondlar daxıldır. Bank fondları – göstəriləni kimi, bankın özünəməxsus resurslarının tərkibinə həm də onun tərəfindən yaradılması və bür qayda olaraq onun gəliri əsasında, nızamnaməsi. Bu fondları 2 qrupa bölmək olar: vacib və yol verilən fondlar. Bank üçün aşağıdakı ehtiyatları vacib fondlara aid etmək olar:

- qalan mümkün ıtgilər üçün ehtiyatlar.

- qiymətli kağızların qiymətdən düşməsinə görə ehtiyatlar
- mümkün zərərlərin və kredit əməliyyatları nəticəsində yaranan itkilərin örtürülməsi üçün ehtiyatlar.

Bankın yaradılmasına icazə verilən fondlarına isə aşağıdakılar aiddir:

- istehlak (və ya sosial inkişaf) fondu
- yığım fondu
- xüsusi fondlar
- Son zamanlar xüsusi kapitalın tərkibinə subordinasıya kreditləri də daxil edilməyə başlanıb. Bu resurs özündə bank tərəfindən cəlb olunmuş kreditin və depozitın əlamətlərini birləşdirir.

Bölüşdürülməmiş mənfəət - büdcəyə vergi və başqa məcburi ödənişlər ödənidikdən, fondlar yaradıldıqdan, səhmdarlara (payçılara) dividendlər (gəlirlər) ödənidikdən, xeyriyyə məqsədilə ayrımalar edildikdən sonra bankda qalan mənfəətdir.

Bundan başqa xüsusi vəsaitlər aktivlərdə yerləşmə səviyyəsinə görə bir neçə bölməyə ayrılır: qeyri – maddi aktivlər, xüsusi satın alınma səhmlər, cari ilin və ötən ilin örtülməmiş itkilər və s. Bank təcrübəsində sabitliyinə və gözlənilməz itkiləri ödəmə qabiliyyətinə görə xüsusi kapital 2 səviyyəyə ayrılır: əsas kapital və əlavə kapital.

Depozit əmanətçi üçün potensial puldur. Əmanətçi çek yazsa və ya müvafiq məbləğ dövrüyyəyə buraxa bilər. Eyni zamanda «bank pulu» faiz gətirir. Cəlb olunmuş resursları mənbəyinə görə depozit və qeyri-depozit mənbələrindən cəlb olunmuş resurslar təşkil edir. Depozitın nağd puldan üstün cəhəti odur ki, depozit gətirir, çatışmayan cəhəti də odur ki, depozit adətən kapitalın gətirdiyi faizdən daha aşağı faiz gəlir. Bu vəsaitlərin birinci qrupundan danışarkən depozitın mahiyyətini aydınlaşdırmaq. Onlar əmanətçi üçün ikiqat rol oynayırlar: bir tərəfdən pul rolunda, digər tərəfdən isə faiz gətirən kapital rolunda. Çünki bankın fəaliyyəti pulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, depozitlərə görə ödənilən faiz bankın müəllif müəssisələrə yerləşdirdiyi kapitalla görə aldığı faizdən aşağıdır. Faizlərdəki bu

fərqlər aktiv əməliyyatlara görə alınan borclar üzrə ödənilən faizın təqribən $1 / 4$ –ı qədər olur. Bu aşağı faiz təsadüfi hal deyil, bankın təbii təvəccüb cəhətidir.

Əmanətçilərin kateqoriyalarına görə bu depozitlər fərqləndirilir:

- fiziki şəxslərin əmanətləri
- hüquqi şəxslərin (müəssisələrin, təşkilatların, başqa bankların) depozitləri

Öz növbəsində həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərin depozitləri geri götürülmə formasına görə belə təsnifləşdirilir.

- müddətli depozitlər (müəyyən müddətə malik öhdəliklər)
- tələb olunana qədər depozitlər (konkret müddəti olmayan öhdəliklər)
- şərtlə depozitlər (əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlər meydana çıxarsa geri götürülən vəsaitlər).

Bankların qeyri-depozit mənbələrindən daxil olan vəsaitlərə isə aiddir: Banklararası kreditlər və Mərkəzi Banklardan alınmış kreditlər.

Bank resurslarının depozit mənbələrinə həm də qiymətli kağızlardan, məsələn bank istiqrazlarının, veksellərinin buraxılmasından daxil olan borc vəsaitləri aiddir.

BAK-ın da bir neçə növü fərqlənir:

1. Müxbir hesabın möhkəmləndirilməsi yolu ilə kreditləşmə
2. Baş bankın depozit krediti (kommersiya bankının öz filiallarına verdiyi kreditlər).
3. Başqa banklardan alınan BAK
4. Başqa filiallardan alınan kreditlər (eyni kommersiya bankının daxilində)

İnkişaf etmiş bazar ölkələrində son illər genişlənən sekyuritizasiya prosesləri bank hesablarında yerləşdirilən vəsaitlərin payının azalmasına və bankların öz qiymətli kağızlarını buraxılması yolu ilə cəlb edilmiş vəsaitlərin artmasına gətirib çıxarır.

Borc resursları həm spesifik bank xarakterli (depozitlər, əmanətlər, hesablaşmalarda vəsaitlər), həm də adi maliyyə xarakterli (istiqrazlar, veksellər, borclar) müxtəlif vasitələr əsasında formalaşır.

Resursların xüsusi bir qrupunu mərkəzi bankın təkrar maliyyələşdirmə qaydasında kommersiya banklarına verdiyi kreditlər təşkil edir. Müddətlərinə görə bank resurslarını müddətsiz (bankların öz vəsaitləri) uzunmüddətli, ortamüddətli, qısamüddətli və tələbli resurslara ayırmaq məqsəduyğundur.

Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə nisbətən müəssisələr mövcud olduğuna, özəlləşdirmə və səhmləşdirmə prosesləri baş verdiyinə görə resurs qruplarının mənsubiyyətə görə ayırd edilməsi resursların iqtisadiyyat sektorları arasında yenidən bölüşdürülməsi proseslərinin idarə edilməsi və resurs bazasının ümumi vəziyyətinin monitorinqi üçün mərkəzi bank tərəfindən məqsədli mərkəzləşdirilmiş kreditlər ayrılması, xüsusən bazar islahatlarının ilk illərində kreditlər ayrılması yolu ilə milli kommersiya banklarının geniş kreditləşməsi xarakterikdir. Mənsubiyyətinə görə bank resursları arasında ayrı-ayrı vətəndaşlara mənsub (xüsusi əmanətlər), xüsusi müəssisələrə və fondlara mənsub, dövlət müəssisələrinə, habelə dövlət hakimiyyəti orqanlarına mənsub («büdcə pulları» adlandırılan) resursları ayırd etmək olar.

Bildiyimiz kimi, bütün bankların resursları xüsusi vəsaitlərdən və cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir.

Əgər bank MMC şəklində yaradılsa, bu qoyuluşlar birbaşa onlara, səhmdar cəmiyyəti formasında yaradıldıqda isə səhmlərin alınması yolu ilə edilir. Səhm və paylardan bankın nizamnamə kapitalı yaradılır. Qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi kapital bankın fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bank ilkin yaradıldığı zaman onun xüsusi kapitalının məbləği nizamnamə kapitalına bərabər olur. O bank yaradıldığı zaman formalaşdırılır və ilkin olaraq təsisatlardan bankın nizamnamə kapitalına qoyuluşlar kimi alınmış məbləğdən ibarət olur.

Xüsusi kapital bankın ləğv edilməsi halında onun səhmdarları iştirakçıları arasında bölüşdürüləcək bütün pul vəsaitlərinin məbləğini əks etdirir. Xüsusi kapitalla həm də bank tərəfindən onun fəaliyyəti prosesində əldə olunmuş və bankın səhmdarları (iştirakçılar) arasında dividend şəklində bölüşdürülməmiş və başqa məqsədlərə xərclənməmiş bütün yığımlar aiddir.

Bankın aktivləri balansda əks olunduğundan daha aşağı qiymətə reallaşdırıldıqları halda, bütün itgilər xüsusi kapitalın hesabına örtüləcək və nəticədə hər bir səhmdar bankın balansına əsasən onun səhmlərinə düşəndən daha az məbləğ alacaq. Xüsusi kapital bank təcrübəsində bankın hətta, öz aktivlərinin bir hissəsini itirdiyi halda belə ödəniş qabiliyyətinin saxlamağa imkan verən ehtiyat resursu hesab olunur. Başqa sözlə, bankın bütün aktivləri ona məxsus olan qiymətli kağızları, binalar, avadanlıqlar və başqa qiymətlilər reallaşdırılırsa və onun verdiyi bütün ssudalar geri alınarsa əldə qalan məbləğ isə bankın üçüncü şəxslər(əmanətçilər, kreditorlar) görə səhmdar öhdəliklərinin ödəməsinə yönəldilərsə, onda bütün bu əməliyyatlardan sonra yerdə qalan məbləğ məhz səhmdarların (iştirakçıların) iddia edə bildikləri həmin faktiki xüsusi kapital olacaq.

Xüsusi kapitalın tərkibinə bu və ya gıdər vəsaitlərin daxil edilməsi üçün vacib şərt bu vəsaitlərin bankın fəaliyyəti prosesində meydana çıxan itkiləri örtmək üçün sığorta fondu rolu oynaması və banka bu itkilərin yaranması halında da cari əməliyyatların davam etdirməyə imkan verməsi qabiliyyətidir. Xüsusi kapital, bankın iqtisadi müstəqilliyini və stabil fəaliyyətini tənzim edir. Bankın xüsusi kapitalı onun iqtisadi sərbəstliyini, stabilliyini və dayanıqlı fəaliyyətini təmin edən, gözlənilməz itkilər meydana çıxdıqda onları sığortalamağa xidmət edən müxtəlif təyinatlı haqqı təmamilə ödənilmiş elementlərin məcmusudur. Amma xüsusi kapitalın bütün elementləri enyi dərəcədə belə qoruyucu xüsusiyyətlərə malik deyillər. Bu vəziyyət bankın xüsusi kapitalının strukturunda 2 səviyyənin qurulmasını şərtləndirir. Onlardan bir çoxu yalnız özlərinə məxsus olan elə xüsusiyyətlərə malikdirlər ki, bu onların fəvqaladə, gözlənilməz itgilləri örtmə qabiliyyətinə təsir edir.

Əsas kapitalın tərkibinə daxil olan mənbələrə bankların gözlənilməyən itkiləri örtmək üçün hər bir vəziyyətdə maneçilik olaraq istifadə edə bildiyi daha çox daimi xarakterə malik olan vəsaitlər aiddir. Birinci səviyyəni təmsil edən əsas (bazar) kapital və əlavə və ya ikinci səviyyəli kapital. Bu elementlər bankın dərc etdiyi hesabatlarda əks olunur. Əlavə kapitalın tərkibinə müəyyən məhdudluqlarla

o vəsaitlər aid edilir ki, onlar daha az sabit xarakter daşıyırlar və yalnız məlum vəziyyətlərdə yuxarıda göstərilən məqsədlərə yönəldilə bilərlər. Belə vəsaitlərin dəyəri müəyyən müddət ərzində dəyişə bilər. Bankın bir çox keyfiyyət göstəricilərinin əsaslandığı təməli təşkil edir və nəhayət, bankın gəlirlərinə və rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edirlər. Bankın əsas kapitalı onun nizamnamə kapitalı, fondları və hesabat ilinin və cari ilin bölüşdürülməmiş mənfəətindən ibarətdir. Əlavə kapitalın tərkibinə isə daxildir.

- Emissiya gəliri, yəni səhmlərin emissiyasından sonra yerləşdirilmə qiyməti ilə onların nominal qiyməti arasındakı fərq.
- əmlakın yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində onun dəyərinin artmasından gələn gəlir.
- Subardınasıya krediti
- Bank tərəfindən təşkilatlardan və fiziki şəxslərdən qaytarılmamaq şərti ilə mülkiyyətinə alınmış əmlakın qiyməti və s.

Səhmdar banklar üçün o, kredit təşkilatının təsisatçıları tərəfindən əldə olunan səhmlərin nominal dəyərindən ibarətdir. Nizamnamə kapitalının ölçüsü bankın yaradılması haqda təsisat müqaviləsində və bankın nizamnaməsində müəyyən edilir. Bankın nizamnamə kapitalı onun iştirakçılarının qoyduğu vəsaitlərdən təşkil olunmuş və onun kreditörlərinin maraqlarını təmin edən əmlakın minimal ölçüsünü müəyyən edir. Hər bir səhmdar (iştirakçı) bankın nizamnamə kapitalındakı payına uyğun olaraq hər il bank mənfəətinin bir hissəsini dividend şəklində alır.

Bankın formalaşdırılması üçün cəlb olunmuş vəsaitlər istifadə oluna bilməz. Bankın nizamnamə kapitalına qoyuluşlar pul vəsaitləri, maddi aktivlər, həm də müəyyən növ qiymətli kağızlar şəklində ola bilər. Bankın nizamnamə kapitalına milli valyutada pul qoyuluşları, müəssisələrin səhmdarların (iştirakçıların) hesablaşma hesabından köçürülməlidir. Qeyri-likvid balansla malik olan və ya ödəniş qabiliyyəti olmayan elan olunmuş müəssisə və təşkilatlar bank təsisatçısı ola və ilk yerləşdirmə zamanı onların səhmlərini əldə edə bilməzlər. Nizamnamə kapitalı yalnız səhmdarların (iştirakçıların) xüsusi vəsaitləri hesabına

formalaşdırıla bilər. Bankın nizamnamə kapitalının ödənməsi xarici valyuta ilə aparılsa da. Bankın təsisatçıları onun qeydiyyatından sonrakı bir ay ərzində yaratdıqları bankın nizamnamə kapitalını tamamilə ödəməlidirlər. Balans da milli valyuta ilə əks olunmalıdır. Nizamnamə kapitalının ödənişinə daxil edilən maddi aktivlər kimi yalnız bankların yerləşdiyi bina, tikili, çıxış edə bilər (tamamlanmamış tikili istisna olmaqla).

Birincisi o, bankın işinin başlanğıc mərhələsində ilkin xərclər üçün lazım olan vəsaitlər rolunda çıxış edir ki, bu vəsaitlər olmadan bank sadəcə olaraq öz işini başlaya (torpaq, bina avadanlığı əldə edə, işçi işə götürə) bilməz. Nizamnamə kapitalı bank üçün bir sıra çox vacib funksiyalar yəinə yetirir.

İkincisi bankın böyümə (inkışaf) mərhələsində yeni güclərin yaradılması üçün əlavə kapitalla ehtiyac olur ki, bu məqsədlə banklar yeni iştirakçıların – səhmdar və payçıların cəlb edilməsi yolu ilə nizamnamə kapitalını artırmağa çalışırlar.

Üçüncüsü, nizamnamə kapitalı bank fəaliyyətini tənzimləyici kimi çıxış edir.

Yəni əslində hər şey kapitalın çoxluğundan deyil, ondan necə istifadə olunmasından asılıdır. Dördüncüsü, bu vəsaitin çox olması müştərinin banka inamını artırır. Bununla belə, bərabər şərtlər tarixində ıı kapital bankın maliyyə bazarlarına çıxışını asanlaşdırır və bununla da onu likvidlik problemindən qorumuş olur. Lakin bu nisbədir.

Lakin bəzən itgilər çox yüksək həddə çatır və bu ehtiyatlar onları örtməyə kifayət etmir. Beşincisi, hər bir bankın gözlənilməz itgileri maliyyələşdirmək üçün fondları olmalıdır. Bu zaman nizamnamə kapitalından cərimə oluna bilər.

Nizamnamə kapitalının artımı məhdudlaşdırılmır. Bu əlavə səhm buraxılışı, kapitalizasiya və s. yollarla aparıla bilər. Amma hər bir ölkədə bankların nizamnamə kapitalının minimum həcminə ciddi məhdudyyətlər qoyulur.

Qalan mənbələr bilvasitə bankın fəaliyyət prosesində yaradılır. Amma ondan sonra da nizamnamə kapitalı bankın xüsusi kapitalının əsas elementi olaraq qalır. Bank yaradılarkən onun xüsusi kapitalının yeganə mənbəyi nizamnamə kapitalı

olur. Başqa kommersiya müəsisələrindən fərqli olaraq banklar öz likvidliyini o zamana qədər qoruyurlar ki, onların nizamnamə kapitalı toxunulmaz qalsın.

Bankın fondları fəaliyyətdə olan qanunvericiliyin tələbləri nəzərə alınaraq, bankın təsisat sənədlərində təsbit olunmuş qaydada mənfəət hesabına yaradılır. Bank öz fəaliyyətinin gedışində mənfəətin yığılması ölçüsündə və onun hesabına xüsusi kapitalın başqa bir mənbəyini yaradır. O, nizamnamə kapitalının 15%-dən çox ola bilməz. Bunlar müxtəlif fondlardır. Bu fondların minimal ölçüsü bankın nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Bankın ehtiyat fondları bu məqsədlə istifadə oluna bilər:

- mənfəətin çatışmadığı halda imtiyazlı səhmlərə görə dividendlərin ödənilməsi;
- hesabat işinin nəticələrinə görə itkilərin örtülməsi;
- kapitalizasiya yolu ilə nizamnamə kapitalının artırılması
- plan və smetalarda nəzərə alınmamış xərclərin örtülməsi.
- Bildiyimiz kimi, bank fondları zəruri və icazə verilən (mümkün) fondlara bölünür.

Ehtiyat fondlarının formalaşdırılması mənbəyini hesabat ılı ərzində büdcəyə vergilər ödənildikdən və başqa məcburi ödənişlər edildikdən sonra, bankın sərəncamında qalan mənfəət, yəni hesabat ılının təmiz mənfəəti təşkil edir.

Zəruri fondlara aiddir:

- Məcburi surətdə yaradılan ehtiyat fondu bankın cari fəaliyyətinin nəticəsində yaranan itkilərin örtülməsi və bu yolla da, bankın işinin sabilliyinin təmin olunmasına xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- Mümkün zərərlərin və kredit əməliyyatlarından qazanan itgilərin örtülməsi üçün ehtiyatlar.

Bu fondlar bank tərəfindən konkret əməliyyatların aparılmasının gedışində bankın dayanıqlıq qabiliyyətinin saxlanması üçün yaradılan sığorta ehtiyatlarını təşkil edir.

Qiymətli kağızların qiymətlərində mümkün azalmaların bankın fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə mənfi təsirinə aşağı salınması, həm də balansda bu kağızların real dəyərinin əks olunması məqsədləri ilə kommersiya bankları qiymətli kağızların qiymətdən düşməsinə görə ehtiyatlar yaradırlar. Bankların qiymətli kağızlara qoyuluşları qiymətli kağızların bazar qiymətlərinin və kurslarının daıımı tərəddüdləri ilə əlaqədar olaraq yüksək risklə fərqlənirlər.

Bununla belə bırıncı ehtiyatlar daha daıımı xarakter daşıyır və ikıncıdən fərqlı olaraq bu ehtiyatlar bankın əsas kapıtalinın tərkıbınə daxil edilir. Qiymətli kağızlara qoyuluşların qiymətdən düşməsinə görə yaradılan ehtiyatların təyınatı bank tərəfindən əldə olunmuş qiymətli kağızların kursunun düşməsi ilə əlaqədar yaranan mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasıdırsa, ssudalara görə mümkün itkilərə görə yaradılan ehtiyatlar müştərilər tərəfindən əsas borc üzrə ödənməmiş ssuda borcalırının örtülməsi üçün ıstıfadə olunur.

Bankın yaratdığı ıcazə verilən işə aiddır:

1. İstehlak (sosial, ınkışaf) fondları ısa sosial təyınatlıdır. Bu fondlar əməyin maddı stimullaşdırılması mənbəyı kollektivin sosial ehtiyatlarına, ıxtısasartırma da daxil olmaqla heyətin təliminə çəkılən xərclər üçün lazım olan vəsaitin mənbəyını təmin etmək məqsədilə yaradılır.

2. Xüsusi fondlara aşağıdakılar aiddir:

- azqiymətli tezköhnələn əşyaların yeniləşdirilməsi fondu,
- kapıtalin təşkilində başqa hüquqı şəxslərin ıştirak etməsi ilə yaradılan ehtiyatlar,
- debitorlarla hesablaşmalarda mümkün olan itkilər üçün ehtiyatlar,
- təmsiletmə xərcləri üçün fond.

3. Yığım fondu – bankın maddı bazasının möhkəmləndırilməsi və ınkışafı üçün yaradılır. Onlar bankın məhsuldarlığının ınkışafı, yerlı mülkiyyətin yaradılması və dıgər anoloji tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və yönəldılmış, maliyyə təminatı şəklində ehtiyat kımı toplanmış gəlir hissəsını təşkil edirlər.

Bölüşdürülməmiş mənfəət səhmdarlara və digərlərinə bütün məcburi ödənişlər, bank tərəfindən büdcəyə, ayırmalar edildikdən sonra banka qalan mənfəətdir.

Göstərilən artım auditor təşkilatı tərəfindən təsdiq olunmuş illik mühasibat balansının göstəriciləri əsasında əsas kapital hesabına daxil edilir. Bankın əmlakının yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində onun dəyərinin artmasından gələn gəlir ölkədən müvafiq göstərişlərə, qaydalara uyğun olaraq əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsinin nəticəsidir.

Bankın xüsusi vəsaitlərinin tərkibinə daxil olan əlavə kapital mənbələrinə isə aiddir:

Emissiya gəlirlərinin ölçüsü bankın rəqabət mühitində vəziyyətini əks etdirir. Emissiya gəlirləri – səhmdar kommersiya banklarının nizamnamə kapitalının artırılması üçün səhmlərin öz ilk sahiblərinə nominalından yüksək qiymətə satılmasından əldə etdiyi gəlirdir. Emissiya gəlirləri xüsusi kapital mənbələrinin tərkibinə Mərkəzi Banklar tərəfindən səhmlərin emissiyasının rəsmi qeydiyyatına alınmış nəticələri ilə təsdiq olunmuş məbləğdə daxil edilir. Bank nə qədər etibarlı olarsa, yerləşdirildiyi zaman onun səhmlərinin qiyməti bir o qədər yüksək olur.

Xüsusi kapital mənbələrinə həm də subordınasiya krediti aiddir. Subordınasiya krediti dedikdə, bank tərəfindən verilən təminatlı kredit (borc, depozit) başa düşülür ki, onun verilməsi haqda müqavilə adətən bu şərtləri əhatə edir:

- subordınasiya krediti haqqında müqavilənin vaxtından əvvəl pozulması mümkün deyil,
- Subordınasiya krediti üzrə borcun ödənməsi müqavilənin fəaliyyət müddətinin bitməsindən sonra bərdəfəlik qaydada baş verir.
- Müfləsləşmə halında bu kreditlər üzrə tələblər bank tərəfindən bütün başqa kreditörün tələblərinə əməl olunmasından sonra təmin olunur,
- subordınasiya kreditinin verilməsi müddəti 5 ildən az olmur,

Bu kreditin verilməsi şərtləri anoloji kreditlər üçün bazar şərtlərindən az fərqlənir.

Tələb olunandək hesablardakı vəsaitlərin yüksək mütəhərrikliliyinə baxmayaraq onların minimal, azalmayan qalığın müəyyən etmək və onu stabil kredit resursu kimi istifadə etmək mümkündür.

Əlavə kapital mənbələrinə aid olan subordınasiya kreditinin ümumi məbləği əsas kapitalın ölçüsünün 50%-dən çox olmamalıdır. Göstərilən ölçünü keçdiyi halda subordınasiya kreditinin münasib hissəsi əsas kapital hesabına daxil edilmir və ona cəlb olunmuş vəsaitlərin tərkibində baxılır.

Tələb olunanadək hesablarda saxlanan, müddətli depozitlər cərgəsinə keçirmək mümkün olan vəsait hissəsinin hesablanması bu düsturla aparılır:

$$H = \frac{Q_{or}}{K_{dov}} \cdot 100\%$$

Burada, H – vəsaitlərin 1 il ərzində hesablaşma və cari hesablaşma və cari hesablarda saxlanan, depozit hesablarına keçirilə bilən hissəsi.

Q_{or} – 1 il ərzində hesablaşma və ya cari hesablardakı vəsaitlərin orta qalığı.

K_{dov} – hesablaşma və ya cari hesab üzrə 1 il ərzində kredit dövrüyyəsi.

Müddətli depozitlər üçün təsbit olunmuş müddəti müxtəlif ola bilər: 30 günə qədər; 31-90 gün; 91-180 gün; 181 gün 1 il; 1-3 il; 3 ildən çox. Bəzi müddətli depozitlərin geriyə tələb edilməməsi ilə əlaqədar olaraq müddəti keçmiş depozitlər də fərqləndirilir. Müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin dayanıqlı qalığı müddətli depozit halında yerləşdirilə bilər. Buna görə də müddətli depozitlər cari ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunurlar. Müddətli depozitlər – müştəri tərəfindən bankda təsbit olunmuş müddətə ondan gəlir əldə etmək məqsədilə yerləşdirilən pul vəsaitləridir. Plastik kartlarla hesablaşmaların genişlənməsi bu tip hesablaşmaların təmin olunmasına xidmət edən depozitlərin də ayrılmasına səbəb olub.

Bank tələb olunanadək depozitlərdən fərqli olaraq müddətli depozitlərə görə daha yüksək faiz ödəyir. Faiz xərcələrinin artmasına baxmayaraq vəsaitlərin ümumi məbləğində müddətli depozitlərin payının artması bank üçün müsbət haldır.

Hüquqi şəxslərin depozit hesabının açılması depozit sertifikatı, fiziki şəxslərin depozit hesabının açılması ilə əmanət sertifikatı ilə rəsmiləşdirilir. Qeyd etdiyimiz

kımı, əmanətçinin kateqoriyasından asılı olaraq depozitlər fiziki şəxslərin və hüquqi şəxslərin depozitlərinə çevrilir. Fiziki şəxslərin depozitləri hüquqi şəxslərin depozitləri ilə eyni müddətlərə cəlb olunur.

Qeyd edək ki, sertifikat – banka qoyulan əmanətin məbləğini və əmanətçinin (sertifikat saxlayanın) təsbit edilmiş müddətdən sonra sertifikatda göstərilən faizləri geri almaq hüququnun təsdiq edən qiymətli kağızdır.

Müddətinə, məbləğinə və başqa şərtlərə görə bu əmanətlərin növləri müxtəlif ola bilər. Məsələn:

- kommersiya əmanətləri
- milli və xarici valyutada tələb olunanadək
- gənc əmanəti (14 yaşdan 23 yaşa qədər vətəndaşlardan)
- tələb olunanadək və müddətli pensiya fondları
- valyuta əmanətləri: aylıq faiz hesablanması ilə; xüsusi doldurulan; müddətli depozitlər (3 aydan 6 aya kimi)
- xüsusi nömrəli (sahibinin anonimliyinin saxlanması ilə)
- müxtəlif müddətlərə uyğun əmanətləri (1 ay 1 gündən başlayaraq daha çox müddətə)

Bu əmanətlər ilk növbədə əhali, fiziki şəxslər tərəfindən pul yığımlarının toplanması və ya saxlanması məqsədilə açılır. Burada yığım əmanətləri ayrıca bir qrup təşkil edir. Müddətli şərtlə açılan əmanət hesabları da öz növbəsində əldə qoyuluşlarla müddətli, uduşlu, pul-əşya uduşlu, məqsədli, şərti, əvvəlcədən xəbərdarlıqlı ödəmələrlə və s. növlərə ayrılır. Tələb olunanadək müddətli şərtləri ilə açıla bilər.

Bu keyfiyyət xüsusilə o dövrdə qiymətli olur ki, bank aktivlərinin gəlirliliyinin ümumi azalmasına görə öz öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün yollar axtarmalı olur. Qısamüddətli əmanətlər hər iki tərəf üçün bir neçə üstünlüyə malikdirlər. Faiz dərəcələrinin azaldılması kimi tanınmış vasitələrə əl atılması yeni depozitlərdən daha asandır. Onlar bank üçün faiz sisteminin idarə olunmasını asanlaşdırırlar.

Bank resurslarının cəlb olunmasının qeyri-depozit mənbələrinə banklararası kreditlər (BAK) və Mərkəzi Banklardan alınmış kreditlər aiddir.

Əmanətçilərin öz pul vəsaitlərinin daha qısa müddətə əmanətlərə cəlb etməyə meylli olması bankların yaşamağa qabiliyyətinə əmin olmamaq, əmanətlərin təminatlı olmaması, bundan istifadə etmək, gəlirliliyinə ehtiyacsiz gəlmədən əmanətlərin geri götürülməsi və müqavilənin pozulması məsələlərinin həll olunması imkanındır.

Sərbəst pul vəsaitləri ilə maliyyə cəhətdən dayanıqlı banklar ticarət edir. BAK-ın cəlb olunması birbaşa danışıqlar yolu ilə, ya da maliyyə vasitəçiləri broker kontorları, fond borsaları, kredit hərracları vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər.

1.2. Bank sabitliyi mexanizminin əsasları

Bütün bu məqsədlərə nail olmaq uğrunda fəaliyyət göstərmək üçün əlbəttə ki, Mərkəzi Banklar da bir iqtisadi subyekt kimi öz sərəncamında maliyyə vəsaitlərinə malik olmalıdır. Mərkəzi Bankların resurslarının struktur tərkibi kommersiya banklarının resurslarına qismən oxşardır. Mərkəzi Banklar bank sistemini əsas və tənzimləyici həlqəsidir. Ona görə də onların fəaliyyəti pul dövriyyəsinin möhkəmləndirilməsi; milli pul vahidinin müdafiəsi, dayanıqlığı və onun digər xarici valyutalara nisətən kursunun təmin edilməsi, uğurlu pul-kredit siyasəti aparması, ölkənin bank sisteminin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi ilə, hesablaşmaların fasiləsiz və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır.

Amma bu vəsaitlərin formalaşma mənbəyinə üsullarına, bankın qarşısında öhdəlik götürdüyü subyektlərə bu resurslar üzrəində sərəncam vermə hüququ olan şəxslərə və bir çox başqa amillərə diqqət yetirsək Mərkəzi Bankın resurslarının çox fərqli xarakterə malik olduğunu görürük. Bu bankın resursları xüsusi vəsaitlərdən yəni bankın kapitalından və cəlb olunmuş vəsaitlərdən yəni öhdəliklərdən ibarətdir. Bu da Mərkəzi Bankın məqsədlərinin, funksiyalarının, aktiv əməliyyatlarının strukturunun say çoxluğunun kommersiya banklarından çox fərqli olması ilə əlaqədardır. Belə ki, kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsas məqsədi gəlir əldə etməkdir. O, öz fəaliyyətində ölkənin milli mənafeyini nəzərə almağa borclu deyil və hətta bu cəhət kommersiya banklarının fəaliyyət prinsiplərindən biridir. Çünki, bu banklar dövlət bankıdır. Onlar ölkə iqtisadiyyatının sabıllığının qorunması və inkişaf xidmət edilməsi, onun tənzimlənməsi məqsədilə yaradılırlar.

Mərkəzi Banklar isə öz fəaliyyətində ölkənin mənafeyini nəzərə almağa borcludur. Bu cəhətlər Mərkəzi Bankların passiv əməliyyatlarının və resurslarının strukturunda da öz əksini tapır. Mərkəzi Banklar bu əməliyyatları birinci növbədə ölkə iqtisadiyyatında hər hansı dısporsiyanı ölkənin milli mənafeyinə mənfi təsir edə biləcək hər hansı bir iqtisadi problemi aradan qaldırmaq üçün aparır. Əgər kommersiya bankları passiv əməliyyatlarını, məsələn, depozitə vəsait cəlb

edilməsini, qiymətli kağızların buraxılışını mənfəət əldə etmək, həmçinin bankın fəaliyyətinin dayandırıldığını qorumaq və onun mənafeyinə xidmət edən digər məqsədlərlə həyata keçirir.

Mərkəzi Bankların resenslarını Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının (AMB) təmsalında nəzərdən keçirə bilərik. AMB-nin resurslarının strukturu bu şəkildədir:

1) Kapital – bu vəsaitlər hər hansı öhdəliklərdən azaddır. Bu bankın öz xüsusi vəsaitləridir. O da öz növbəsində aşağıdakılardan ibarətdir:

- kapital ehtiyatları
- nizamnamə kapitalı
- bölüşdürülməmiş mənfəət

2) öhdəliklər - beynəlxalq təşkilatlardan ödəniş qarşılığında cəlb olunmuş faizlərdir, bunlar müxtəlif mənbələrdən, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarından əhalidən cəlb olunmuş faizlərdir,. Bu vəsaitlərin tərkibi bu şəkildədir:

- hökumət idarələri qarşısında öhdəliklər
- dövrüyyədə olan banklar və sikkələr
- sair depozit hesabları
- kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər
- Faiz öhdəliklər
- buraxılmış (satılmış) qiymətli kağızlar
- digər beynəlxalq maliyyə institutları qarşısında öhdəliklər
- beynəlxalq valyuta fondu qarşısında öhdəliklər
- Hesablanmış sair xərcləri

Bir çox ölkələrdə Mərkəzi Banklar milliləşdirilirsə də bir sıra ölkələrdə onun səhmdar xarakteri saxlanılmışdır. Əksər hallarda Mərkəzi bankların kapitalı bütövlükdə dövlətə məxsus olur. Mərkəzi Bankların kapitalından bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif ölkələrdə bu banklar kapitalının mülkiyyət xarakterinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Kapitalında dövlətin iştirak payına görə Mərkəzi Banklar bu növlərə bölünür:

- 1) Səhmdar – məs: ABŞ-da Federal Ehtiyat Banklarının kapitalının 100%-i Federal Ehtiyat sisteminə (FEB) daxil olan bankların mülkiyyətindədir. İtaliya Mərkəzi Bankının kapitalı isə banklara və sığorta kompaniyalarına məxsusdur.
- 2) Dövlət bankları – kapitalı 100% dövlətə məxsus olur. Bunlara Fransa, Almaniya, Rusiya, Danimarka və Niderland Mərkəzi banklarını misal göstərmək olar.
- 3) Qarışıq – məsələn, Yaponiyada Mərkəzi Bankın kapitalının 55%-i dövlətin, 45%-i isə xüsusi səhmdarların mülkiyyətindədir. İsveçrə Mərkəzi Bankının kapitalının 57%-i dövlətin, 43%-i xüsusi səhmdarların mülkiyyətindədir. Avstriyada isə bu kapital xüsusi və dövlət sektoru arasında bərabər nisbətə bölünüb.

Amma Mərkəzi Bank digər mülkiyyətçilərin pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində onun müstəqilliyinə əsaslı təsir göstərə bilmir. Mərkəzi Bankın kapitalında və mənfəətin bölgüsündə dövlətin iştirakı Mərkəzi Bankların müstəqilliyinin qiymətləndirilməsinin çoxsaylı obyektiv amillərindən biridir.

Mərkəzi Banklar kredit təşkilatlarının resurslarına və dolayısı ilə ölkədə pul təklifinə təsir etmək üçün qiymətli kağızlar buraxır. Mərkəzi Bank kommersiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının ehtiyatların azaldılması məqsədilə qiymətli kağızları açıq bazarda təklif edir, satır, artırılması üçün isə əksinə onları alır. Bu zaman istifadə edilən qiymətli kağızlara aiddir: xəritə veksəlləri, faizsiz xəzində öhdəlikləri, dövlət istiqrazları, sənaye istiqrazları, birinci dərəcəli qısamüddətli qiymətli kağızlar və s.

Mərkəzi Bankların hökumət idarələri və kredit təşkilatlarından depozitə vəsait cəlb etməkdən əsas məqsədi isə ölkədə pul təklifini tənzimləmək üçün depozit siyasəti həyata keçirməkdir. Bankda depozit hesabı olmasının səbəbi bu banklardan əmanətlərin çek yazaraq öz öhdəliklərini ödəməyin əlverişli olmasıdır. Xəzinədarlıq üçün belə depozitlər aktivlərdir. Mərkəzi Bank üçün isə öhdəliklərdir. Hökumət idarələri, kredit təşkilatları və başqa hüquqi şəxslərin Mərkəzi Məsələn,

ABŞ xəzinadarlığını müxtəlif federal banklarda əmanətləri var və o, onlara çek yazaraq öz öhdəliklərini ödəyir.

Onların verilməsində məqsəd ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarının inkişafına kömək etmək məqsədilə onların maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunmasıdır. Bu kreditləri Mərkəzi banklar nisbətən yüksək amma ölkə üzrə qüvvədə olan faiz dərəcələrindən aşağı faizlə kommersiya banklarına verir, kommersiya bankları isə bu kreditləri nisbətən güzəştli faiz dərəcələri və şərtlərlə iqtisadiyyatın müvafiq sektorlarına yönəldir. Mərkəzi Banklar Beynəlxalq valyuta fondundan və digər beynəlxalq maliyyəinstitutlarından vəsaitlər cəlb edir. Bu vəsaitlər çox vaxt aşağı faizlə verilmiş güzəştli kreditlərdən ibarət olur.

Azərbaycan Respublikası Milli Bankının 31 mart 2016-cı il tarixinə Mərkəzi Bankların resurslarını təhlil etmək üçün balansını nəzərdən keçirək:

Cədvəl 1.1.

	(milyon yeni Azərbaycan manatı) (AZN)	
	31.03.15	31.12.16
AKTİVLƏR		
Nağd vəsaitlər	12 044	14 539
Beynəlxalq valyuta fondu ilə hesablaşmalar	247 410	235 196
İnvestisiya qiymətli kağızları	154 148	152 378
Qeyri-rezident vəsaitlər	1 036 767	1 010 300
Kredit təşkilatlarına qarşı tələblər	68 776	73 707
Hesablanmış faiz gəlirləri	6 072	8 474
Əsas vəsaitlər	20 722	19 962
Qeyri-maddi aktivlər	4 247	4 185
Sarı aktivlər	6 714	7 982
CƏMİ AKTİVLƏR	1 556 900	1 526 723
ÖHDƏLİKLƏR		
Dövrüyyədə olan banknotlar və sikkələr	594 108	601 579
Hökumət idarələri öhdəliklər	185 146	203 114
Kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər	291 726	224 615

Sair depozit hesabları	199	137
Buraxılmış (satılmış) qiymətli kağızlar	31 463	36 268
Beynəlxalq valyuta Fondu qarşısında öhdəliklər	385 706	372 115
Digər beynəlxalq maliyyə institutları qarşısında öhdəliklər	6 875	23 654
Hesablanmış faiz xərcləri	398	418
Sair öhdəliklər	550	356
KAPİTAL	60 728	64 467
Nizamnamə kapitalı	10 000	10 000
Kapital ehtiyatları	50 728	50 728
Bölüşdürülməmiş mənfəət	-	3 740
CƏMI ÖHDƏLİKLƏR VƏ KAPİTAL	1 556 900	1 526 723

Bu balans əsasən bız həm də 2015-cı ılın dekabr ayının yekunu ilə müqayisədə 2016-cı ılın mart ayının yekununa görə Mərkəzi Bankın kapitalında və öhdəliklərində eyni zamanda aktivlərində olan dəyişiklikləri görə bilərik. Balansdan görüldüyü kimi Mərkəzi Bankın Nizamnamə kapitalı on milyon AZN-dir. Buradan Mərkəzi Bankın öhdəlikləri artmış, öhdəliklərinin və kapitalının cəmi isə azalmışdır.

Bu Mərkəzi Bankın ölkəni nağd pul vəsaitləri ilə təmin edən yeganə emissiya təşkilatı olması ilə əlaqədardır. Balansın passivində ən az yer tutan maddə isə sair depozit hesablarıdır. Buradan görüldüyü kimi Mərkəzi Bankın resurslarında ən böyük hissəsini dövriyyədə olan banknotlar və sikkələr təşkil edir. Bu da Milli Bankın hökumət idarələri və kredit təşkilatı olmayan sair mənbələrdən depozit cəlb etdiyü vəsaitlərin məhdudluğunu göstərir.

Məsələn, BİF ilə hesablaşmalar və BİF qarşısında öhdəlikləri müqayisə etsək, AzMB-nin BİF ilə münasibətlərinin balansının passiv qalığa malik oldubunu aşkar edə bilərik. Balansa əsasən həm də aktivlərinə və öhdəliklərin, aktivlərin və kapitalın nisbətini müəyyənləşdirə Mərkəzi Bankın vəsaitlərindən istifadə olunma istiqamətlərini araşdırı bilərik.

Mərkəzi Bank ölkədə pul dövriyyəsinə təsir etmək üçün ilk növbədə kommersiya banklarının vəsaitini artırıb-azaltmaqla onların kredit vermə

imkanlarına öz təsiri altda saxlamağa çalışır. Ölkənin pul-kredit sisteminin tənzimlənməsi Mərkəzi Bankların ən mühüm funksiyalarındandır. Bunun üçün o pul-kredit siyasəti həyata keçirir. Mərkəzi Banklar ölkə iqtisadiyyatında bir sıra vacib funksiyalar yerinə yetirirlər. Bunlardan biri onların yeni yaranan kredit təşkilatlarına lisenziya verməsidir.

Bu lisenziya verilirəkən ilk növbədə nəzər alınan amillərdən biri həmin kredit təşkilatının maliyyə mənbələri kapitalın istifadəsi normativləri olur. Bu yolla Mərkəzi Bank yeniyaradılan bankların maliyyəcəhətdən dayanıqlılığını təmin edən resurs bazasına malik olmasına çalışır. Bu məqsədlə o, bankların xüsusi vəsaitlərinə əsasən də onların minimal miqdarına məhdudiyətlər qoyur.

Bunun üçün Mərkəzi Banklar aşağıdakı təsir alətlərindən istifadə edir:

- a) valyuta siyasəti
- b) minimal ehtiyatlar siyasəti
- c) diskont və girov siyasəti
- ç) açıq bazarda əməliyyatlar
- d) depozit siyasəti
- e) Diskont (uçot) və girov siyasəti.

Hər bir ölkədə mövcud olan banklar veksellərin təkrar uçotu və qiymətli kağızların girovu əsasında Mərkəzi banklardan lazım olduqda kreditlər almaq imkanına malikdir. Bu siyasətin mənası ondadır ki, kommersiya banklarının təkrar maliyyələşdirmə şərtlərini dəyişmək metodu ilə pul və kapital bazarında vəziyyətə təsir etmək mümkündür. Belə ki, müəyyən qiymətli kağızların girova və ya təkrar diskonta qəbul olunması azaldığı halda Mərkəzi Bank bütövlükdə kredit bankının vəsaitlərini və onun kredit potensialını azaldır.

Bu zaman kommersiya bankları kreditləşmənin daha baha mənbələrinə müraciət etməli olur ki, bu da kreditin bahalaşmasına tələb olur. Mərkəzi Banklarının uçot dərəcələrini yüksəltmək tədbiri heç də həmişə səmər vermir.

Əgər Mərkəzi Bankın məqsədi kommersiya banklarının veksellərin yenidən uçota alınması yolu ilə təkrar maliyyələşdirməyə buraxılmağın

yüngülləşdirməkdirsə bu halda o, uçot dərəcələrini aşağı salır. Bu vəziyyətdə kommersiya banklarının kredit potensialı yüksəlir. Onlar tərəfindən verilən kreditlər ucuzlaşır.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcələrinin yüksəlməsi ilə bağlı olmaq pul bazarında depozitlərin üzrə dərəcələrin yüksəlməsi qiymətli kağızlar təklifinin yüksəlməsinə, tələbin aşağı düşməsinə tələb olur. Bu tələb həm də kredit təşkilatları tərəfindən azalır, çünki bu halda onlar üçün depozitlər daha yüksək marağ təşkil edir.

FƏSİL 2. MƏRKƏZİ BANKIN MALİYYƏ SABİTLİYİ SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Mərkəzi Bankın bankların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində rolu

Sərt pul siyasəti (və ya bahalı pul siyasəti) inflyasiyanın sürətini aşağı salmaq məqsədilə yeridilir. Sərt pul siyasəti yürüdərkən Mərkəzi Bank faiz dərəcəsini yüksəldir, məcburi ehtiyat normalarını artırır və qiymətli kağızları satır.

Yumşaq pul siyasəti (və ya ucuz pul siyasəti) isə işgüzar fəallığı artırmaq məqsədilə yürüdüür. Bu zaman Mərkəzi Bank faiz dərəcəsini aşağı salır, məcburi ehtiyatları azaldır və qiymətli kağızları alır.

İkincilərin fikrincə pul siyasətinin tərkibinə: a) kredit siyasəti; b) valyuta siyasəti; c) faiz siyasəti daxildir. Müasir dünyamızda hər bir dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissələrindən biri pul-kredit siyasətidir. Ümumiyyətlə pul-kredit siyasəti haqqında iqtisadi ədəbiyyatlarda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bir qrup iqtisadçılar bunu (pul-kredit siyasətini) pul-kredit və valyuta siyasəti kimi qeyd edirlər. Pul siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Pul siyasəti iki cür olur: sərt və yumşaq. Buna görə də fikrimizcə pul siyasətini parçalanmış şəkildə deyil, ümumiyyətlə pul siyasəti kimi qeyd etmək daha məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının respublikada həyata keçirdiyi pul siyasəti hər şeydən əvvəl, milli valyutanın daha da sabitləşməsinə və inflyasiyanın sürətinin aşağı səviyyədə saxlanılmasına yönəldilmişdir. Bunlar Azərbaycanda iqtisadi yüksəlişi və maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə investisiya və struktur siyasətini həyata keçirməyin zəruri şərtləridir.

Makroiqtisadi dayanıqlıq üzrə ölkə dünyada ilk 20 dövlət sırasındadır. Aparıcı beynəlxalq rey-tinq agentlikləri Azərbaycanın kredit reytingini "stabil" olaraq qiymətləndirirlər. Ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq reytingləri daha da yaxşılaşmışdır. Dünya iqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik hesabatında Azərbaycan daha 9 pillə irəliləmişdir.

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatı qeyri-sabit qlobal iqtisadi mühitdə permanent risklər şəraitində öz inkişafını uğurla davam etdirmişdir. Ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi əlverişli olmuş, iqtisadiyyatın şaxələnməsi və yeni iş yerlərinin açılması prosesləri sürətlənmiş, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafa aktiv dəstəyi iqtisadi artımda mühüm rol oynamışdır.

Pul siyasəti alətləri iqtisadi dinamika, inflyasiya gözləntiləri və pul siyasətinin məcmu tələbə və qiymətlərə otürücülük qabiliyyəti - "transmissiyası"nın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmuşdur.

Məcburi ehtiyat normalarının tətbiqi mexanizmi əhəmiyyətli təkmilləşdirilmiş, banklar tərəfindən likvidliyin daha səmərəli idarə edilməsinə şərait yaradan yeni qaydalar qüvvəyə minmişdir. Pul kütləsinin artım tempiyalarının və bank sistemində likvidliyin tənzimlənməsi məqsədilə açıq bazar əməliyyatlarından və məcburi ehtiyat normalarından da istifadə olunmuşdur.

2016-cı ildə Mərkəzi Bank fəaliyyətini inflyasiyanın bırrəqəmli səviyyədə saxlanması, manatın məzənnəsinin sabıtlıyı, malıyyə sabıtlıyının möhkəmləndirilməsi kimi hədəflərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş, həmçinin malıyyə vasıtəçılıyının inkişafını təşviq etmişdir.

Pul təklifi iqtisadiyyatın pula olan tələbatına adekvat dəyişmişdir.

Strateji plana uyğun olaraq 2015-cı ildə Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin instıusional əsaslarının inkişafı ıstıqamətində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdirilmişdir.

Dünya mərkəzi banklarında geniş tətbiq olunan və Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən yerli spesifıkaya uyğun qurulmuş Dinamik Stoxastik Ümumi Tarazlıq Modeli təkmilləşdirilmiş və bu model vasıtəsilə müxtəlif amıllər əsasında iqtisadi artım və inflyasiya ssenariləri hazırlanmışdır. Aparılmış empirik tədqiqatların və ekonometrik modellərin nəticələri pul və malıyyə sabıtlıyı siyasətində tətbiq olunmuşdur.

Malıyyə sabıtlıyının qiymətləndirilməsi potensialının artırılması məqsədilə bank sektorunda sistem risklərinin ıdentifikasiyası prioritet məsələlərdən biri

olmuşdur. Stress-testlər və maliyyə sabitliyi indikatorları vasitəsilə bank sektorunun davamlılığı və həssaslığı mütəmadi qiymətləndirilmişdir.

Bank nəzarəti üzrə formalaşan Bazel-III standartlarını nəzərə almaqla risk əsaslı prudensial nəzarət çərçivəsinin formalaşdırılması sürətlənmiş, maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin edən nəzarət rejimi tətbiq edilmişdir. Mərkəzi Bank bank sisteminə etimadın qorunması, sistem risklərinin minimumlaşdırılması, banklarda idarəetmə potensialının gücləndirilməsi və maliyyə dayanıqlığının artırılması istiqamətində tədbirləri davam etdirmişdir.

Əhalinin və iqtisadi subyektlərin iqtisadi və maliyyə savadının artırılması sahəsində geniş maarifləndirmə tədbirləri görülmüşdür. İl ərzində beynəlxalq və yerli qurumlarla birləşmənin iştirakı ilə ictimaiyyətdə geniş maraq doğuran interaktiv maliyyə savadlığı layihələri həyata keçirilmişdir.

Bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının artırılması üçün Mərkəzi Bank banklara qarşı kapital tələblərini yüksəltmişdir. Mərkəzi Bank tənzimləmə və nəzarət çərçivəsinin yeni beynəlxalq standartlara uyğunlaşması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) cari ilin oktyabr ayında açıqladığı son proqnozlara görə 2013-cü ildə qlobal iqtisadi artımın 3.6% olacağı gözlənilir. Bu, iyul ayında açıqlanmış artım proqnozundan 0.3 faiz bəndi aşağıdır. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları və aparıcı analitik mərkəzlər qlobal iqtisadi artımın 2017-ci ildə davam edəcəyini proqnozlaşdırırlar.

Qarşıdakı ildə də qlobal kapital axınlarında, aparıcı valyutaların məzənnələrində və dünya əmtəə qiymətlərində yüksək dəyişkənlik istisna edilmir.

Orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatın, məşpulluğun, büdcə və ixrac gəlirlərinin yüksək dərəcədə şaxənlənməsinə nail olmaq, bu əsasda ölkədə uzunmüddətli makroiqtisadi dayanıqlığı təmin etmək və yuxarı orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmaq ölkə qarşısında duran əsas çağırışdır.

Bu çağırışı nəzərə alaraq iqtisadi dayanıqlığın mühüm əsaslarından olan makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin dərinləşdirilməsi Mərkəzi Bankın qarşısında duran əsas vəzifələrdir.

2016-cı ildə xarici tələbin və əsas ixrac əmtəələrinin dünya qiymətlərinin ölkənin tədiyə balansına müsbət təsir edəcəyi proqnozlaşdırılır. Eyni zamanda qeyri-xammal əmtəə və xidmət ixracının artması gözləntiləri də yüksəkdir. Ölkənin kredit reytinginin yüksəlməsi isə qeyri-neft iqtisadiyyatına xarici investisiyaların artması üçün əlverişli şərait yaradır. Bütün bunlar son nəticədə növbəti ildə də ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının artmasını təmin edəcəkdir. Tədiyə balansının proqnozlaşdırılan vəziyyəti manatın məzənnəsinə təsir edən fundamental makroiqtisadi amil olacaqdır.

2017-cı ildə Mərkəzi Bank bu vəzifələrə nail olmaq üçün aşağıdakı hədəfləri reallaşdıracaqdır:

- 1) bank-maliyyə sektorunda sabitliyin dərinləşdirilməsi;
- 2) inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanması;
- 3) inflyasiya hədəfi çərçivəsində iqtisadiyyatın pula tələbatının ödənilməsi
- 4) manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması.

Neftin qiymətinin proqnozunun ən konservativ ssenarisində belə ölkənin tədiyə balansında kifayət həcmdə profisitın proqnozlaşdırılması manatın məzənnəsinin sabitliyi üçün fundamental əsasdır. Mərkəzi Bank 2015-cı ildə də manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması siyasətini həyata keçirəcəkdir. Məzənnə siyasəti yeridilərkən ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunması da nəzərə alınacaqdır.

Eyni zamanda məcmu təbbin amillərindən, qlobal iqtisadiyyatın borpası prosesinin daxili inflyasiyaya təsirindən asılı olaraq bu proqnoz il ərzində dəqiqləşdirilə bilər. 2016-cı ildə Mərkəzi Bank öz mandatından irəli gələrək 3% səviyyəsində orta illik rəsmi inflyasiya proqnozunun reallaşmasına dəstək verəcəkdir. Bu hədəfin reallaşması orta və uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığın təmin olunmasında mühüm vasitədir.

Bunun üçün iqtisadiyyata pul təklifinin məqbul səviyyəsi təmin ediləcək, sistem əhəmiyyətli banklar və real sektor müəssisələrinin fəaliyyətini stabilləşdirmək üçün pul siyasəti alətlərindən çevik istifadə ediləcəkdir. Mərkəzi Bank 2017-ci ildə iqtisadiyyatın kredit və likvidlik ehtiyaclarının çevik ödənilməsinə təmin edəcəkdir. Real sektorun dəstəklənməsinin yeni likvidlik mexanizmləri yaradılacaq, faiz dərəcələrinin azalması istiqamətində də tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Ortamüddətli dövrdə Mərkəzi Bank postböhran dövrünün tələblərinə uyğun olaraq yeni pul siyasəti çərçivəsinin formalaşmasına və tətbiqinə başlayacaqdır.

Son global konsensus ondan ibarətdir ki, yalnız klassik pul siyasəti alətlərinin tətbiqinin yeni makro-prudensial alətlərin tətbiqi ilə sinqronlaşması makroiqtisadi-maliyyə sabitliyinin daha effektiv idarə olunmasına imkan verə bilər. Bu siyasətin birinci pilləsində inflyasiya hədəfi, digər makroiqtisadi hədəflər və buna adekvat tənzimləmə alətləri, ikinci pilləsində isə maliyyə sektorunda sabitlik hədəfləri, sektorda aktivliyi və riskləri idarə edəcək kontr-tsiklik xarakterli makroprudensial alətlər arsenalı dayanacaqdır. Pul siyasətinin yeni çərçivəsinin effektiv tətbiqi üçün sərbəst məzənnə rejiminə təcridi keçidin təmin olunması, banklararası pul bazarının dərinləşməsi və digər institusional işlərin həyata keçirilməsi mühüm əsaslardır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 dekabr 2016-cı il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq hazırlanmış "Azərbaycan - 2020: yol xəritəsi" İnkişaf Konsepsiyası bütün bu prioritetləri əhatə edir. Orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın daxili və xarici mənbələri arasında optimal tarazlığı təmin etmək, şaxələnmiş struktura malik rəqabətli ixrac sektorunu inkişaf etdirmək, bu əsasda iqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcənin və tədiyə balansının dayanıqlığına nail olmaq strateji prioritetlərdir.

Bu baxımdan tədiyə balansının profisiti şəraitində inflyasiyaya təsir etmək üçün pul kütləsinin artım tempiylərinin tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu strateji prioritetlərin həyata keçirilməsinin təməl şərtlərindən biri makroiqtisadi

sabitlikdir. Belə ki, daxili inflyasiya tempının tərəfdaş ölkələrdəki orta çəkili inflyasiya tempinə nəzərən aşağı olması ixrac bazarlarında qeyri-neft məhsullarının qiymət üstünlüyünü təmin edir. Eyni zamanda manatın məzənnəsi də ixracın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə təsir edir.

Mərkəzi Bank 2015-cı ildə pul siyasətinin həyata keçirilməsi prinsiplərinin irsiliyini saxlayacaq, pul siyasətinin strateji və əməliyyat çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətini davam etdirəcək, makroiqtisadi sabitliyin idarə olunması potensialını gücləndirəcəkdir.

Bütövlükdə, 2015-cı ildə Azərbaycan global iqtisadi mühitdən gələ biləcək riskləri və daxili inkişaf çağırışlarını qarşılamaq üçün kifayət qədər manevr imkanlarına və adekvat strategiyaya malikdir.

Bunun üçün Mərkəzi Bank klassik tənzimləmə alətləri ilə pul kütləsinin artım tempinə təsir etməyə çalışacaqdır. 2015-cı ildə pul siyasətinin əsas hədəfini inflyasiyanın bərrəqəmli səviyyədə təmin olunması təşkil edəcəkdir.

Bu şərtlər sırasında çevik məzənnə rejimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çevik məzənnə rejimi pul kütləsi və faiz dərəcələri üzərində daha effektiv monetar nəzarəti təmin edir. İqtisadiyyatın və ixracın şaxələnməsi fiskal dayanıqlığın daha da güclənməsi, maliyyə bazarının inkişafı və faiz dərəcəsinin inflyasiya üzərində əsas təsir vasitəsinə çevrilməsi bu rejimə keçid üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə inflyasiyaya və iqtisadi tsiklə təsir baxımından pul siyasətinin yeni, daha effektiv rejiminin tətbiqi istiqamətində zəruri makroiqtisadi, institusional və struktur şərtlərin təmin olunması diqqətdə saxlanacaqdır.

Bu əsasda manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsinin əhəmiyyətli tərəddüdlərinin qarşısının alınmasına yönəldiləcəkdir 2015-cı ildə də məzənnə siyasəti valyuta bazarında tələb və təklif arasında tarazlığın təmin olunmasıdır.

Məzənnə siyasətinin parametrləri tədiyyə balansının vəziyyəti, bank sektorunda maliyyə sabitliyi hədəfləri və qeyri-neft ixracının rəqabət qabiliyyətinin qorunması vəzifəsi nəzərə alınmaqla müəyyənləşdiriləcəkdir. Ümumən, manatın

məzənnəsinin fundamental sabitliyi makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin əsas amıllarından bırıdır.

Manatın dıgər valyutalara qarşı məzənnəsinin dəyişimi isə qlobal valyuta bazarındaki proseslərdən asılı olacaqdır. Bu şəraitdə iqtisadi subyektlər tərəfindən məzənnə risklərinin daha effektiv idarə edilməsinin əhəmiyyəti artır.

Mərkəzi Bank özünün pul proqramında bırıbaşa və dolayı monetar alətlər vasitəsilə pul kütləsinin artım tempının inflyasiya hədəfinə adekvat olan səviyyədə tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Əhalinin maliyyə savadlığının gücləndirilməsi (maliyyə savadlığı portalının fəaliyyətə başlaması, bılık mübadiləsi və virtual mərkəzi bank layihələrinin reallaşması və s.) sahəsində də sistemli tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin idarə olunması potensialının daha da artırılması, bunun üçün empirik tədqiqatlar, modelləşdirmə və proqnozlaşdırma, maliyyə sistemində risklərin simulyasiyası bazasının ən son qlobal çağırışlara adaptasiyası təmin olunacaqdır.

Pul siyasəti alətlərinin tətbiqinin makroiqtisadi səmərəsinin yüksəlməsinə şərait yaratmaq üçün qarşıdakı ildə də Mərkəzi Bank maliyyə bazarlarının inkişafını dəstəkləməkdə davam edəcəkdir. Pul siyasəti alətlərinin parametrləri, o cümlədən faiz dəhlizi və məcburi ehtiyat normaları iqtisadi fəallıq tsıklindən, maliyyə bazarlarındakı vəziyyətdən asılı olaraq müəyyənləşdiriləcəkdir.

Eyni zamanda insan kapitalının və kompetensiyaların inkişafı, korporativ idarəetmənin, bütün bıznes proseslərin və başlıca funksiyaların yerinə yetirilməsinin yüksək keyfiyyət və səmərəlilik nəticələri ilə əlaqələnməsinin təmin olunması, elektronlaşma (elektron idarəetmə), avtomatlaşma və İKT sahəsində son nailiyyətlərin tətbiqi istiqamotində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdiriləcəkdir.

Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin ictimai kommunikasiyası gücləndiriləcəkdir. Elektron statistikanın tətbiqi təmin olunacaq, bazar konyukturunun daha dolğun qiymətləndirilməsi üçün mikroiqtisadi monitorinq genişləndiriləcəkdir.

Maliyyə sektorunda dərinliyin, effektivliyin, sabitliyin və resurslara geniş çıxışın təmin olunması başlıca prioritetlər olacaqdır. Növbəti illərdə də iqtisadiyyatın şaxələnməsinə dəstək vermək məqsədilə Mərkəzi Bank maliyyə sektorunun fəaliyyətinin dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətində tədbirlərini gücləndirəcək, maliyyə vasitəçiliyinin diversifikasiyası və "inklüzivliyi" təşviq edəcəkdir.

Bazel-III standartları ilə harmonizasiya məqsədilə risk əsaslı prudenisal nəzarətin yeni çərçivəsinin formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Bu çərçivə daha çevik və effektiv nəzarət siyasətinin həyata keçirilməsi və analitik nəzarət alətlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

Bu proses bankların kapital mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə və kapitalın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradacaqdır. Bankların məcmu kapitalının minimum məbləğinə dair Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi yeni tələbə uyğunlaşması təmin ediləcəkdir. Yeni kapital tələbi sektorun konsolidasiyası və restrukturizasiyasına imkan verməklə, iqtisadiyyata daha ucuz və çeşidli bank məhsullarının ötürülməsinə, əmanətçilər və investorların maraqlarının daha effektiv qorunmasına xidmət edəcəkdir.

Bununla bağlı xüsusi kommunikasiya strategiyası həyata keçiriləcəkdir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi sistemlərinə, menecmentin kompetensiyalarına, texnoloji və kadr potensialına tələblər yüksəldiləcəkdir. Bank sisteminin dayanıqlığının, problemlə aktivlərlə işin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsasən ixtisaslaşdırılmış qurumun yaradılması imkanları da araşdırılacaqdır. Maliyyə xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Əhalinin yığımlarının müdafiəsi məqsədilə əmanətlərin sığortalanması sisteminin təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir.

Maliyyə institutlarının regional şəbəkəsinin, o cümlədən qeyri-bank kredit institutlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi təşviq olunacaqdır. Bank-maliyyə sektorunun dərinliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər, o cümlədən regionların

malıyyə resurslarına çıxışı imkanlarını artırmaq istıqamətındə faalıyyat davam etdırıləcəkdir.

İnnovativ ödəniş alətlərindən və xıdmətlərindən ıstıfadənin kütləvi hal alması, elektron ödəniş xıdmətlərindən ıstıfadə aktivliyinin daha da artırılması təşviq ediləcəkdir. "Azərpoçt" MMC-nin xıdmət şəbəkəsi vasitəsilə regionlarda elektron bank xıdmətlərinə çıxış imkanlarının daha da artırılması təmin olunacaqdır.

Mıllı Ödəniş Sıstemının əsas komponentlərinin davamlı fəalıyyəti və ınkışafı təmin ediləcəkdir. Nağdsız ödənişlərin miqyasının genişləndirilməsi də Mərkəzi Bankın fəalıyyətinin mühüm prioritetlərindən olacaqdır. Vergı, rüsum, ıcarə haqqı, dıgər ödənişlərin dövlət qurumlarına elektron formada ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış "Hökumət Ödəniş Portalı"na növbəti ıldə də aıdıyyatı qurumların inteqrasıyası istıqamətındə zəruri tədbirlər görülecəkdir.

İnflyasiya təkrəqəmlı səviyyədə olmuş, manatın məzənnəsi sabit qalmış, ıqtisadiyyatın pula olan tələbatı ödənilmişdir. 2016-cı ıldə Mərkəzi Bank ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına və qeyri-neft sektorunda artımın təşviqi siyasətinə hərtərəfli dəstək vermişdir. Bank sektorunun malıyyə dayanıqlığı qorunmuş və sektor sağlam əsasda genişlənməkdə davam etmişdir. Ödəniş sıstemləri ınkışaf etdirilmiş və nağdsız ödənişlərin miqyası böyümüşdür.

Mərkəzi Bank qarşıdakı ıldə də bırrəqəmlı ınflyasiya səviyyəsının saxlanmasına dəstək verəcək, bank sektorunda malıyyə dayanıqlığının qorunmasını təmin edəcək, sektorun malıyyə dərinliyinin artırılması istıqamətındə fəalıyyətini davam etdirəcəkdir. 2017-cı ıldə də Mərkəzi Bank üçün makroiqtisadi və malıyyə sabitliyinin qorunması, bu əsasda ıqtisadi artımın və şaxələnmənin dəstəklənməsi əsas prioritetlər olacaqdır.

2.2. Pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi yolları

Pul-kredit siyasəti dedikdə ölkədə pul-kredit münasibətlərinin təşkili sahəsində mərkəzi bankın hökumət ilə birlikdə işləyib hazırladığı tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri pul-kredit siyasətidir. Bu tədbirlər hər bir ölkənin qarşısında duran vacib strateji məsələlərin, iqtisadi artımın tənzimlənməsi, inflyasiyanın buxovlanması istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s. təmin edilmiş olur. Bu tədbirlərin köməyi ilə pul-kredit sferasının təkrar istehsal prosesinə təsiri təmin olunur.

Deməli, Mərkəzi bankın pul-kredit siyasəti dedikdə:

- xarici iqtisadi əlaqələrin stabilləşdirilməsi və s.
- istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi
- əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi;
- iqtisadi artımın tənzimlənməsi;
- inflyasiyanın buxovlanması;
- yönəldilən pul tədavülü və kredit üzrə Mərkəzi bankın və hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Pul-kredit siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin bir sahəsi kimi özündə quruluş, maliyyə, sosial və xarici iqtisadi siyasəti birləşdirir. Ümumilikdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin məqsədi ölkənin optimal iqtisadi artım tempi şəraitində makroiqtisadi tarazılığa nail olmaqdır. Lakin bu məqsədə pul-kredit siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin köməyi ilə nail olmaq olur. Bu tədbirlər müəyyən xüsusiyyətlərə malik olmaqla nisbətən yavaş həyata keçirilir və ona görə də mərhələlərlə həyata keçirilir. Cari pul-kredit siyasəti müəyyən konkret məqsədlərə yönəldilir. Beləliklə, dövlətin pul-kredit siyasətinin ali məqsədi stabil iqtisadi artımı təmin etməkdir. Bu məqsəd dövlətin iqtisadi siyasətini strateji məqsədinə tam uyğundur. Məsələn pul aqreqatlarının

nizamlaşdırılması vasitəsilə dövriyyədəki pulun miqdarı nizamlaşdırılır, milli valyutanın kursu nizamlaşdırılır, inflyasiya üzrə istiqamətli müəyyənləşdirilir və s.

Dövlətin pul-kredit siyasətini həyata keçirmək funksiyası olan mərkəzi bank və kommersiya bankları pul-kredit siyasətinin subyektləri hesab edirlər. Pul-kredit siyasətinin iqtisadi və təşkilatı əsasının xüsusiyyəti onun obyektləri və subyektlərinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Pul-kredit siyasətinin obyektı kimi pul bazarındakı tələb və təklif qəbul edilir. Pul bazarı maliyyə bazarının tərkib hissəsi olmaqla pula tələbat və pul təklifini və eləcə də pulun "qiyməti" ilə faiz dərəcələrinin tarazlığının təmin olunmasını əks etdirir. Tədavüldəki pul kütləsinin nizamlaşdırılması üçün mərkəzi bank müxtəlif pul aqreqlərindən istifadə edir, onların həcmi artırır, azaldır. Pul dövriyyəsinə ümumi pul kütləsində onların quruluşunu dəyişdirir. Pul bazarında tarazlıq hərəkətdə olur, yəni bir sıra amillərin təsiri ilə daima dəyişir.

Əhali faiz gətirməyən öz pul ehtiyatlarını azaltmağa çalışır və digər maliyyə aktivləri (istiqrazlar) əldə etməyə çalışır. Təsəvvür edək ki, pulun təklifi dəyişilərək pula tələbat daima dəyişməzdir. Pul kütləsinin təklifi artdıqda müvəqqəti olaraq onların artıqlığı yaranır. Onlara tələbat artır, müvafiq olaraq qiymətlər yüksəlir. Bu zaman əhali və firmalar yavaş-yavaş əllərində saxlamalı olduqları pulun miqdarını artırır və aşağı faizlə yüksək pul təklifi ilə pul bazarında bərabərlik bərpa olunur. Pulların saxlanması görə faizlər və ya digər alternativ gəlirlər aşağı düşür.

Ümumilikdə pul-kredit siyasətinin əsasında pul nəzəriyyəsi - pulun və pul-kredit siyasətinin ümumilikdə iqtisadiyyatın vəziyyətinə təsiri prosesi durur. İkinci halda pula tələbat dəyişilərək pul təklifi sabit qalarsa milli iqtisadiyyat çərçivəsində mal dövriyyəsinə xidmət etmək üçün çox pul tələb olunur, əhali və firmalar isə öz aktivlərinin pul formasında saxlanması üçün üstünlük verirlər.

Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatı modelləri ölkələr iki pul-kredit siyasəti konsepsiyasından birini seçirlər:

> Kredit restriksiyası və ya "bahalı" pul siyasəti

> Kredit ekspansiyası və ya "ucuz" pul siyasəti

Kredit restriksiya kommersiya banklarının kreditləşmə imkanlarını azaldır və nəticədə iqtisadiyyatın pul ilə təminatı azalır. Pul-kredit siyasətinin nəzəri əsaslarını və pul-kredit siyasətinin konsepsiyalarını bilmək heç də onun səmərəli təşkil və qoyulan məqsədlərə nail olmaq demək deyildir. Mərkəzi bankın kredit ekspansiyası kommersiya banklarının resurslarını artırır, belə ki, verilmiş kreditlər nəticəsində dövriyyədəki ümumi pul kütləsi artırılır. Pul-kredit siyasətinin formalaşmasının təcrübə istiqamətləri öz növbəsində müəyyən məsələlərin işlənilməsi üçün tələb edir:

- pul-kredit siyasətinin qabaqcıl obyektini: pula tələb və təklifi, faiz dərəcələri və ya pulun miqdarını seçmək;
- pul-kredit siyasətinin işlənilməsi üçün tələb və həyata keçirilməsində mərkəzi bankın müstəqillik dərəcəsi;
- pul-kredit siyasətinin inflyasiya əhəmiyyətinə təsiri dərəcəsi
- Strateji məqsədlərə nail olmaqda səmərəli təsir göstərən pul-kredit siyasətinin konkret faktiki məqsədini seçmək;
- siyasətin tsikli və ya antitsikli olması;

Pul-kredit münasibətləri çərçivəsində banklar istehsal və istehlak sferasının arasına kəsilməz fəaliyyətini təmin edir. Hər bir ölkənin bank sistemi onun iqtisadiyyatını təşkil edən zəruri elementidir. Bank sektoru vasitəsilə bütün iqtisadiyyatın pul-kredit nizamlaşdırılması impulsu ötürülür. Bütün bunlarla yanaşı pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində bank sisteminin sabilliyi fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edir. Mərkəzi banklar tərəfindən kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi mərkəzi bank tərəfindən iqtisadiyyatın pul-kredit nizamlaşdırılmasının bir istiqaməti kimi qəbul edilməlidir.

Gündəlik pul-kredit siyasətinin həyata keçirilmə metodunu pul-kredit siyasətinin taktiki məqsədi adlandırırlar. Pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində müəyyən metodlardan istifadə edilir. Pul-kredit siyasəti metodu dedikdə - qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün pul-kredit

nizamlaşdırılmasının dövlət orqanı kimi Mərkəzi Bankın və pul-kredit siyasətini həyata keçirən kommersiya banklarının, yəni pul-kredit siyasəti subyektlərinin obyektlərə (pula tələbat və pul təklifi) təsir göstərə bildiyi üsul və əməliyyatların məcmusu başa düşülür. Pul-kredit siyasəti metodlarının təsnifləşdirilməsi müxtəlif əlamətlər üzrə həyata keçirilir. Pul-kredit siyasətinin müasir metodları pul-kredit siyasətinin özü kimi rəngarəngdir.

Bırbaşa metodlar dedikdə pul-kredit təklifi, maliyyə bazarındakı qiymətlər və s. dair mərkəzi bankın müxtəlif direktivlər formasında gördüyü inzibati tədbirlərdir. Pul-kredit siyasətinin bırbaşa metodunun tətbiqi pul aqreqatlarına, ssudaların bölüşdürülməsinə, bırbaşa təsir göstərmək imkanı yaradır. Pul-kredit siyasəti metodunun qarşıya qoyulmuş məqsədlərlə əlaqəsi baxımından bırbaşa və dolaylı metodları fərqləndirmək lazımdır. Kreditləşmə limitinin artırılması, və ya depozitlərin cəlb edilməsi miqdar nəzarəti kimi tədbirlər siyasətinə daxildir. Kreditlərə, depozitlərə görə maksimum faiz stavkaları, faiz dərəcələrinə mərkəzi bankın inzibati tədbiri kimi qəbul edilir. Pul resurslarının nizamlaşdırılması və yenidən bölgüsü metodu kimi bırbaşa metodlar dövlət orqanları üçün daha əlverişlidir.

Bununla belə pul-kredit siyasətinin bırbaşa metodları pul bazarı subyektlərinin fəaliyyətinə kobud xarici təsir kimi qəbul edilir. Onlar kredit təşkilatlarının mikroiqtsadi maraqlarına zidd ola bilər. Xüsusən də iqtisadi böhran zamanı bu metod daha əlverişli hesab edilir. Bırbaşa metodlar asan tətbiq edilir, az məsrəf tələb edir və onların tətbiqi nəticələri daha aydın görünür. Kredit resurslarının səmərəsiz bölgüsünə, banklararası rəqabətin məhdudlaşmasına, bank bazarında maliyyə cəhətcə möhkəm institutların yaranmasında çətinliyə səbəb ola bilər.

Pul-kredit siyasətinin bırbaşa metodları pul sferasında bürokratik amillərin və korrupsiyanın güclənməsinə səbəb ola bilər. Nəticədə pul-kredit nizamlaşdırılmasının dolaylı metodları bırbaşa metodları sıradan çıxarır. Pul-kredit nizamlaşdırılmasının dolaylı metodları bazarında deformasiyasına səbəb olmur və o

pul bazarının inkişaf səviyyəsi ilə sıx əlaqədardır. İnflyasiyanın cılovlanmasına yönəldilən pul-kredit siyasətinin bırıbaşa metodları ümumi iqtisadi xarakterli mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Bazar iqtisadiyyatının formalaşması təcrübəsi və onun inkişafı pul-kredit siyasətinin bırıbaşa metodlarının aşağı səmərəli olmasını sübut etmişdir. Pul-kredit nızamlaşdırılması metodlarının bırıbaşa və dolayı metodları ilə yanaşı ümumi və selektiv metodları da mövcuddur. Pul-kredit siyasəti nızamlaşdırılmasının dolayı metodlarına keçid maliyyə liberallaşması prosesı və iqtisadiyyatda mərkəzi bankın sərbəstlik dərəcəsinin və funksiyalarının artması deməkdir.

Selektiv metodlardan istifadə etməklə mərkəzi bank kredit resurslarının mərkəzləşdirilmiş qaydada yenidən bölgüsü funksiyasını qoruyub saxlamış olur. Selektiv metodlar - kreditin konkret növlərini nızamlaşdırır və əsasən direktiv xarakter daşıyır. Lakin bu xüsusiyyət bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xarakterik deyil, çünki belə qayda bazar qiymətləri və resursların bölgüsü qaydalarına uyğun deyildir.

Ümumi metodlar - əsasən dolayısıdır və o ümumilikdə pul bazarına dolayısı təsir göstərir.

Pul-kredit siyasəti alətləri dedikdə pul-kredit nızamlaşdırıcısı orqanı kimi mərkəzi bankın pul-kredit siyasəti obyektlərinə təsir göstərən vasitə və üsullar başa düşülür. Pul-kredit siyasəti subyektlərinin onun obyektlərinə təsiri xüsusi maliyyə alətlərinin köməyi ilə həyata keçirilir.

Dünya təcrübəsində mərkəzi banklar pul-kredit siyasətinin nızamlaşdırılmasında aşağıdakı alətlərdən istifadə edir:

- > mərkəzi bankın faiz siyasəti, yəni kommersionya banklarının mərkəzi bankdan borc alma və ya kommersionya bankları vəsaitlərinin mərkəzi bankda deponlaşdırılması mexanizmlərinin dəyişdirilməsi
- > açıq bazarda dövlətin qiymətli kağızları ilə əməliyyatları
- > məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi.

Məcburi öhdəliklərdən mərkəzi bank kommersiya banklarında lazımlı likvidliyin təmin etmək məqsədi üçün istifadə edir. Məcburi ehtiyatlar dedikdə kommersiya bankları öhdəliklərindən mərkəzi banka faiz payı başa düşülür. Bu ehtiyatları kommersiya bankları mərkəzi bankda saxlamalıdır. Belə ki, depozitlərin kütləvi sürətdə geri götürüldüyü hallarda kommersiya bankları əmanətçilərinin, müştərilərinin mənafeyi müdafiə olunmaqla, onun ödəmə qabiliyyəti saxlanılır. Pul-kredit siyasətinin bu alətinin fəaliyyət mexanizminin mahiyyəti aşağıdakı kımıdır:

> Məcburi ehtiyat normasının azaldılması nəticəsində pul təklifi genişlənir.

> mərkəzi bank tərəfindən məcburi ehtiyat normalarını artırılması, bank artıq ehtiyatlarının ıxtısar edilməsinə gətirib çıxarır ki, bu da ssuda əməliyyatlarının azaldılması deməkdir.

Bunun da nəticəsində pul təklifinin azalmasına səbəb olur.

> Kommersiya banklarının mərkəzi bankdan aldığı borcun nızamlaşdırılması siyasəti;

> Mərkəzi bankın faiz siyasəti iki ıstıqamətdə aparılır:

> Mərkəzi bankın depozit siyasəti.

Uçot dərəcəsi dedikdə kommersiya bankları veksellərinin uçotuna görə mərkəzi banka verdiyi faizdir (diskont). Yenidənmalıyyələşmə stavkası dedikdə mərkəzi bankın kommersiya banklarına verdiyi borca görə aldığı faiz başa düşülür. Onun azaldılması kommersiya bankının aldığı borcu ucuz edir. Uçot stavkalarını (yenidən malıyyələşmə stavkasını) mərkəzi bank müəyyən edir Bu siyasət uçot-dərəcəsi siyasəti və ya yenidənmalıyyələşmə siyasəti adlanır.

Uçot stavkası həcmının müəyyən edilməsi pul-kredit siyasətinin ən vacib ıstıqamətlərindən biridir. Əksinə uçot stavkalarının qaldırılması borcu sərfəli etmir və buna görə də borc vəsaiti olan bəzi kommersiya bankları onların bahalı olduğundan onları geri qaytarmağa çalışırlar. Uçot stavkalarının dəyişdirilməsi pul-kredit siyasətinin nızamlaşdırılması ıstıqamətindəki dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Mərkəzi bank pul-kredit siyasətini yumşaltmaq və ciddiləşdirmək ıstədikdə

o uçot dərəcələrini artırıb azaldır. Uçot stavkalarının səviyyəsi adətən gözlənilən inflyasiya səviyyəsindən asılı olduğu kimi inflyasiyaya ciddi təsir göstərir.

Bu nöqtəyi nəzərdən yuxarıda qeyd olunan meyl, yəni uçot dərəcəsinin dinamika arasında müəyyən paralellərin nəzərə çarpması pozitiv proses kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycanda uçot dərəcəsi hələ ki, pul-maliyyə sistemlərinin həssaslığı baxımından əhəmiyyətli təsir edən indikator funksiyasını yerinə yetirir.

Pul-kredit siyasətini açıqlayarkən Mərkəzi bank cari ildə həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul-kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bankdan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdirməklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

Əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər (milyon manat)

	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016
əhalidən cəlb olunmuş əmanətlər	403127,6	494500	819500	1468400	903700	2334900	3029800	4119800
ondan: milli valyuta ilə	30130,2	55800	250300	676400	1035600	965600	1410000	2281600
xarici valyuta ilə	372997,4	438700	569200	792000	868100	1369300	1619800	1838200
Əmanətlərin artımı, faizlə	+60,0	+22,7	65,7	79,2	29,6	6,7	31,5	61,8

Kredit ekspansiyasını azaltmaq və artırmaq üçün, eyni zamanda bank sisteminin izafi likvidliyinin artırılmasında məcburi ehtiyat normalalarının dəyişdirilməsindən geniş istifadə olunur. Pul-kredit siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq, dövriyyədəki pul kütləsinin lazımı parametrlərdə saxlamaq üçün Mərkəzi Bank məcburi ehtiyat normalalarını da çevik tənzimləməlidir. Məcburi ehtiyat normaları təkcə manatın yox, eləcə də xarici valyuta kütləsinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Son illər maliyyə bazarlarına müdaxilə edən pul-kredit siyasəti alətləri də daxil olduğu müşahidə edilməkdədir.

Pul-kredit siyasətinin *strateji məqsədi* tam məşğulluq, qiymətlərin sabitliyi, dövlət büdcəsi və tədiyyə balansının tarazlığı ilə səciyyələnən iqtisadi artıma nail olmaqdan ibarətdir. Bunların arasında inflyasiyanın optimal səviyyədə saxlamaq vəzifəsi çox mühümdür.

Ancaq bu vəsaitlərin təsirləri isə ölkədən ölkəyə və ən əsası da ölkələrin iqtisadi səviyyələrinə və struktur özəlliklərinə bağlı olaraq önəmli fərqliliklər göstərməkdədir. Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində müəyyən etdiyi hədəf və məqsədə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir.

NEM ölkənin əsas ticarət partnyoru olan ölkələrin valyutalarına qarşı manatın orta çəkisini, mübadilə məzənnəsini əks etdirir və onun dəyişməsi indekslə ölçülür. Nominal Effektiv Məzənnə (NEM) "xarici qiymətlərin idxalı" mexanizmi vasitəsilə daxili inflyasiya səviyyəsinə təsir edən çoxsaylı inflyasiya amillərindən biridir.

Məhz bu mərhələdə, yəni iqtisadi resursların tam olaraq istehsal dövryyəsinə cəlb olunması tam məşğulluq, pul-maliyyə axınlarının real sektorda baş verən proseslərlə birləşmə vəhdətdə olması şəraitində Mərkəzi Bankın kredit siyasətində bank sektoru real sektor prinsipini artıq öz əhəmiyyətini itirmiş olacaq. Uzunmüddətli perspektivdə, yəni Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdığı dövrdə, Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşmə mexanizmi sırf pul tənzimləmə məqsədlərinə xidmət etməlidir. Bu amil bankların kredit resurslarına ehtiyacının xeyli azalmasını şərtləndirəcək. Bu mərhələdə əsas vəzifə yalnız maliyyə çətinlikləri ilə üzləşmiş banklara "diskont pəncərəsi" vasitəsilə gəlirlərinin yüksək tempə artımı ilə əlaqədar bank sisteminin depozit bazası şübhəsiz ki, xeyli genişlənəcək.

Bu institutların fəaliyyəti aşağıdakı təsisatlar formasında təmin olunur: ümumiyyətlə əhəmiyyət kəsb edən istehsal təyinatlı investisiya layihələrini maliyyələşdirən dövlət inkişaf bankları, sahəvi investisiya korporasiyaları, riskli innovasiya sahələrini maliyyələşdirən fondlar və s. İqtisadi tərəqqi sahəsində

yüksək nailiyyətlər əldə etmiş inkişaf etmiş dövlətlərdə ixtisaslaşdırılmış dövlət maliyyə institutları geniş fəaliyyət göstərir. Belə texnologiya faiz dərəcəsinin elə bir səviyyədə müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur ki, pul bazarının faiz dərəcəsinin istehsal sferasının mənfəət normasından yüksək olmasının qarşısı alınır. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrini milli inkişaf prioritetləri rənginə daxil etmiş dövlətlərdə pul təklifi texnologiyası məqsədli maliyyələşdirmə prinsipi əsasında qurulmuşdur.

Yeni maliyyə aktivləri (məsələn, dövlət qiymətli kağızları) gəlirlilik səviyyəsinin istehsal sferasının orta rentabellik səviyyəsindən aşağı olması təmin olunur. Bununla yanaşı maliyyə spekuliyalarının qarşısının alınmasının güclü mexanizmi də yaradılır ki, artan pul emissiyası hiperinflasiya effekti doğurmasın. Bu dövlət qiymətli kağızlarının gərginliyinin məhdudlaşdırılması yolu ilə reallaşdırılır.

Azərbaycanda da hökumətin struktur-investisiya və sənaye siyasəti çərçivəsində prioritet sahələrə Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq maliyyə təşkilatları vasitəsilə məqsədli kreditlərin verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu isə faktiki olaraq bırıbaşa pul tənzimləmə alətlərinin tətbiqinin yenidən genişlənməsi deməkdir.

Ümumiyyətlə, pul kütləsinin pul tənzimləmə üsulları ilə planlaşdırılması, yeni onun hər dövr üçün artımının kəmiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi siyasətindən iqtisadi subyektlər üçün əlverişli faiz dərəcəsinə müəyyən etməklə pula olan real tələbə uyğun pul-kredit siyasəti keçirilməsi deməkdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, DNF-nin hesabındakı vəsaitlər də xarici ölkələrin banklarında 1,5%-lik orta dərəcə ilə yerləşdirilib. Qeyd etmək lazımdır ki, neftdən gələn gəlir Dövlət Neft Fondunun hesabına daxil olur. Halbuki, bu vəsaitləri respublikamızda fiziki və hüquqi şəxslərə aşağı faizlə kredit vermək, yeni iş yerlərinin açılmasına, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın yüksək səviyyəli inkişafına yönəlmək olardı. Həmin ölkələr isə bu vəsaitlərdən istifadə edərək öz iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirirlər. Ancaq bizə

məlumdur ki, neftin dünya bazarında qiyməti qeyri-sabitdir. Çünki, devalvasıya siyasəti şəraitində ixrac qabiliyyətli yerli istehsalın inkişafı vacib məsələdir. Ona görə də neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunu da inkişaf etdirmək lazımdır.

Belə ki, əgər neftin qiyməti nəzərdə tutulan göstəricidən aşağı düşməsi, ölkə iqtisadiyyatında böyük çətinliklər yaradacaqdır. Bütün bu və digər məqsədləri həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bank pul siyasətini bir qədər də təkmilləşdirməli, sərt monetar idarəetməni daha da yumşaltmalı, iqtisadi idarəetmə orqanları arasında koordinasiyanı artırmalı və pul siyasətinin açıq bazarda əməliyyatlar alətinin inkişafını stimullaşdırmalıdır.

2.3. Bankların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində pul-kredit siyasətinin rolu

MB-nin pul siyasətinin əsas məqsədi inflyasiyanı nəzarət altında saxlamaqla yeni iş yerlərinin açılmasına və əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi artıma nail olmaq üçün ölkədə müsbət maliyyə mühitini yaratmaqdır. Pul-kredit siyasəti iqtisadi proseslərin çevik idarə edilməsi və stabiləşdirilməsi üçün Mərkəzi Bankın (MB) tədbirlər sistemindən ibarətdir. Çünki pul kütləsi qiymətlərin sabitliyində, ümumi tələb və təklifin balanslaşdırılmasında mühüm amil hesab edilir. Başqa sözlə, dövriyyədə arxasında real əmtəə dayanmayan pul kütləsinin artması inflyasiyanın başlıca səbəblərindəndir. Bu məqsədlərin əldə edilməsində MB pul kütləsinin tənzimlənməsindən geniş istifadə edir.

Bunun üçün Mərkəzi Bank bir rəqəmli inflyasiya səviyyəsinin formalaşdırılmasını hədəfləyir. Müasir iqtisadi sistemlərdə sıfır inflyasiyalı iqtisadiyyat yoxdur. Çünki qiymətlər həddən aşağı düşəndə istehsalçı kifayət qədər mənfəət əldə edə bilmir və istehsala marağı azalır. İnkişaf etmiş ölkələrdə illik 3-4 faizlik inflyasiyadan iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün istifadə edilir. Ümumiyyətlə, Mərkəzi Bank elə bir qiymət hədləri, formalaşdırmağa çalışır ki, həm istehsalçının və istehlakçının maraqları uzlaşsın, həm də iqtisadi artım baş versin.

Böhran dövründə iqtisadiyyatda investisiya fəallığını artırmaq və canlanma yaratmaq üçün Mərkəzi Bank kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarını stimullaşdırmaqla pul təklifini artırır. Bu da ödəmə qabiliyyətli tələbin artmasına səbəb olur. İqtisadiyyatın sabit inkişafı üçün pul təklifinin iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması vacibdir. Nəticədə qiymətlər artır və istehsalın həcminin artmasına maddi maraq yaradır. Bu da qiymət artımı yaradaraq mənzil tıqıntısı və onunla bağlı olan digər sahələri gəlirli sahəyə çevirəcək, buraya investisiya yatırımlarına və tıqılan mənzillərin miqdarının artmasına şərait yaradacaq. Nəticədə

qıymətlər sabıtləşəcəək, həmçının mənzilə tələbatın ödənilməsi yaxşılaşacaq. 2008-cı ildə dünya böhranından sonra tıkanı sektorunda yaranan durğunluğu aradan qaldırmaq üçün AMB ipoteka kreditlərinin verilməsində də bu amacı güdüdü: ipoteka kreditləri mənzilə tələbatı artıracaq. Bununla belə, AMB qiymət artımını o zamana qədər qaldırmağı faydalı hesab edir ki, qiymətin artım tempinə nisbətə istehsalın artımı üstünlük təşkil etsin. Belə olduqda inflyasiya istehsalı stimullaşdırma aləti rolunu oynaya bilər.

Lakin burada əsas məsələ kəskin dalğalanmaların (volatilliyın) qaşısının alınması və ritmliyin qorunmasıdır. Bazar iqtisadiyyatının daim bir düz xətt üzrə yüksəlməsi mümkün deyil. Onun üçün enib qalxmalar, obrazlı desək, dəniz kımı dalğalanma xarakterikdir. Bu tamamilə normal haldır. İqtisadiyyatda fırtınaların baş verməməsi üçün AMB qiymətlərin həddən aşağı düşdüyü və işsizlik şəraitində bankların kredit əməliyyatlarının artırılmasına, yüksək inflyasiya zamanı isə azaldılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirir. Əks halda iqtisadi proseslər nəzarətdən çıxaraq, sanki dənizdə fırtına effekti yaradar. Bu məsələnin həlli Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas vəzifələrindəndir.

Mərkəzi Bank dinamik iqtisadi artım, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın dərinləşməsi və global proseslərin ölkə iqtisadiyyatına təsirinin artması şəraitində öz səlahiyyətləri daxilində məzənnə sabıtlıyı, inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və maliyyə sabıtlıyının qorunmasına yönəldilmiş pul-məzənnə siyasəti yeridir.

Mərkəzi Bank pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, bank sisteminin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarının təşəkkül tapması sahəsində tədbirlər kompleksı həyata keçirmək yolu ilə bütün iqtisadi agentlər tərəfindən əmanətlərin formalaşdırılması və bu əmanətlərin sonradan məhsuldar investisiyalara çevrilməsi üçün obyektiv təminat yaradır.

Bu siyasətin əsas komponentlərini inflyasiyanın aşağı salınması, qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlamaq üçün manatın məzənnəsinin kəskin möhkəmlənməsinin qarşısının alınması və maliyyə sistemində sabıtlıyın təmin olunması təşkil edir. Makroiqtisadi proseslərin əvvəlki ildən kəskin

fərqlənməsi, başqa sözlə, pula tələbın genişlənməsi, kapital axınlarının güclənməsi və məcmu tələbın yüksək tempə artdığı halda pul siyasəti qarşısında duran məqsədlər öz irsiliyini saxlayır.

Maliyyə Nazirliyi ilə dövlət qiymətli kağızlarının həcmının artırılması da sterilizasiya əməliyyatlarının effektivliyinə müsbət təsiri nəzərdə tutulur. Mərkəzi Faiz dəhlizinin parametrləri, o cümlədən uçot dərəcəsi ölkədəki və maliyyə bazarlarındakı vəziyyətdən asılı olaraq çevik tənzimlənməlidir. Bununla yanaşı, kapitalın ölkədən çıxması rejiminin liberallaşdırılması tədbirləri davam etdiriləcəkdir. Bank əvvəlki illərdə olduğu kimi, növbəti il də pul kütləsinin artımını optimal səviyyədə saxlamaq məqsədilə özünün qısamüddətli notlarından istifadə etməklə aktiv təkrar sterilizasiya əməliyyatları aparacaqdır. Bu tədbirlər baza inflyasiyasının bərrəqəmlı səviyyədə saxlanılmasına hədəflənəcəkdir.

Belə şəraitdə Mərkəzi Bank üzən tənzimlənen məzənnə rejimini dəyişməz saxlamaqla bu çərçivədə manatın məzənnəsinin kəskin tərəddüdlərinin qarşısını almaq üçün aktiv sterilizasiya əməliyyatlarını həyata keçirməlidir. Qəbul edilmiş makroiqtisadi çərçivə və ölkənin xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyinin artması manatın məzənnəsinin möhkəmlənməsi ilə bağlı təzyiqlərin qalmaqda davam edəcəyini gözləməyə əsas verir.

FƏSİL 3. BANK FƏALİYYƏTİNDƏ MALİYYƏ SABİTLİYİ VƏ ONU TƏMİN EDƏN AMİLLƏR

3.1. Bankın resurslarının makromaliyyə sabitliyi ilə əlaqəsi

Bütün bu məqsədlərə nail olmaq uğrunda fəaliyyət göstərmək üçün əlbəttə ki, Mərkəzi Banklar da bir iqtisadi subyekt kimi öz sərəncamında maliyyə vəsaitlərinə malik olmalıdır. Mərkəzi Banklar bank sistemini əsas və tənzimləyici həlqəsidir.

Ona görə də onların fəaliyyəti pul dövriyyəsinin möhkəmləndirilməsi; milli pul vahidinin müdafiəsi, dayanıqlığı və onun digər xarici valyutalara nisətən kursunun təmin edilməsi, uğurlu pul-kredit siyasəti aparması, ölkənin bank sisteminin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi ilə, hesablaşmaların fasiləsiz və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Mərkəzi Bankların resurslarının struktur tərkibi kommersiya banklarının resurslarına qismən oxşardır.

Amma bu vəsaitlərin formalaşma mənbəyinə üsullarına, bankın qarşısında öhdəlik götürdüyü subyektlərə bu resurslar üzrəndə sərəncam vermə hüququ olan şəxslərə və bir çox başqa amillərə diqqət yetirsək Mərkəzi Bankın resurslarının çox fərqli xarakterə malik olduğunu görərik. Bu bankın resursları xüsusi vəsaitlərdən yəni bankın kapitalından və cəlb olunmuş vəsaitlərdən yəni öhdəliklərdən ibarətdir. Bu da Mərkəzi Bankın məqsədlərinin, funksiyalarının, aktiv əməliyyatlarının strukturunun say çoxluğunun kommersiya banklarından çox fərqli olması ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (AMB) resurslarının strukturu aşağıdakı kimidir:

Kapital – Bu bankın öz xüsusi vəsaitləridir. Yəni, bu vəsaitlər hər hansı öhdəliklərdən azaddır. O da öz növbəsində aşağıdakılardan ibarətdir:

- kapital ehtiyatları
- nizamnamə kapitalı
- bölüşdürülməmiş mənfəət

öhdəliklər - beynəlxalq təşkilatlardan ödəniş qarşılığında cəlb olunmuş faizlər. Bunlar müxtəlif mənbələrdən, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarından əhalidən. Bu vəsaitlərin tərkibi bu şəkildədir:

- kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklər
- Hesablanmış sair xərcləri
- dövrüyyədə olan banklar və sikkələr
- sair depozit hesabları
- hökumət idarələri qarşısında öhdəliklər
- buraxılmış (satılmış) qiymətli kağızlar
- beynəlxalq valyuta fondu qarşısında öhdəliklər
- digər beynəlxalq maliyyə institutları qarşısında öhdəliklər
- Faiz öhdəliklər

Bir çox ölkələrdə Mərkəzi Banklar milliləşdirilirsə də bir sıra ölkələrdə onun səhmdar xarakteri saxlanılmışdır. Əksər hallarda Mərkəzi bankların kapitalı bütövlükdə dövlətə məxsus olur. Mərkəzi Bankların kapitalından bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif ölkələrdə bu banklar kapitalının mülkiyyət xarakterinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Xəzinadarlıq üçün belə depozitlər aktivlərdir. Mərkəzi Bank üçün isə öhdəliklərdir. Hökumət idarələri, kredit təşkilatları və başqa hüquqi şəxslərin Mərkəzi Bankda depozit hesabı olmasının səbəbi bu banklardan əmanətlərin çek yazaraq öz öhdəliklərini ödəməyin əlverişli olmasıdır. Məsələn, ABŞ xəzinadarlığını müxtəlif federal banklarda əmanətləri var və o, onlara çek yazaraq öz öhdəliklərini ödəyir. Mərkəzi Bankların hökumət idarələri və kredit təşkilatlarından depozitə vəsait cəlb etməkdən əsas məqsədi isə ölkədə pul təklifini tənzimləmək üçün depozit siyasəti həyata keçirməkdir.

Bu zaman istifadə edilən qiymətli kağızlara aiddir: xəritə veksəlləri, faizsiz xəzinə öhdəlikləri, dövlət istiqrazları, sənaye istiqrazları, birinci dərəcəli qısamüddətli qiymətli kağızlar və s. Mərkəzi Banklar kredit təşkilatlarının resurslarına və dolayısı ilə ölkədə pul təklifinə təsir etmək üçün qiymətli kağızlar

buraxır. Mərkəzi Bank kommersiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının ehtiyatların azaldılması məqsədilə qiymətli kağızları açıq bazarda təklif edir, satır, artırılması üçün isə əksinə onları alır.

Bunlardan biri onların yeni yaranan kredit təşkilatlarına lisenziya verməsidir. Mərkəzi Banklar ölkə iqtisadiyyatında bir sıra vacib funksiyalar yerinə yetirirlər. Bu yolla Mərkəzi Bank yeniyaradılan bankların maliyyə cəhətdən dayanıqlılığını təmin edən resurs bazasına malik olmasına çalışır. Bu lisenziya verərkən ilk növbədə nəzər alınan amillərdən biri həmin kredit təşkilatının maliyyə mənbələri kapitalın istifadəsi normativləri olur. Bu məqsədlə o, bankların xüsusi vəsaitlərinə əsasən də onların minimal miqdarına məhdudlaşdırma qoyur.

Mərkəzi Bank ölkədə pul dövriyyəsinə təsir etmək üçün ilk növbədə kommersiya banklarının vəsaitini artırıb-azaltmaqla onların kredit vermə imkanlarına öz təsiri altda saxlamağa çalışır. Ölkənin pul-kredit sisteminin tənzimlənməsi Mərkəzi Bankların ən mühüm funksiyalarındandır. Bunun üçün o pul-kredit siyasəti həyata keçirir. Bunun üçün Mərkəzi Banklar aşağıdakı təsir alətlərindən istifadə edir:

- a) minimal ehtiyatlar siyasəti
- b) açıq bazarda əməliyyatlar
- c) diskont və girov siyasəti
- ç) valyuta siyasəti
- d) depozit siyasəti

Bu siyasətin mənası ondadır ki, kommersiya banklarının təkrar maliyyələşdirmə şərtlərini dəyişmək metodu ilə pul və kapital bazarında vəziyyətə təsir etmək mümkündür. Belə ki, müəyyən qiymətli kağızların girova və ya təkrar diskonta qəbul olunması azaldığı halda Mərkəzi Bank bütövlükdə kredit bankının vəsaitlərini və onun kredit potensialını azaldır. Hər bir ölkədə mövcud olan banklar veksellərin təkrar uçuğu və qiymətli kağızların girovu əsasında Mərkəzi banklardan lazım olduqda kreditlər almaq imkanına malikdir.

Mərkəzi Banklarının uçot dərəcələrini yüksəltmək tədbiri heç də həmişə səmərə vermir. Bu zaman kommersiya bankları kreditləşmənin daha baha mənbələrinə müraciət etməli olur ki, bu da kreditin bahalaşmasına tələb olur.

Bu vəziyyətdə kommersiya banklarının kredit potensialı yüksəlir. Əgər Mərkəzi Bankın məqsədi kommersiya banklarının veksellərin yenidən uçota alınması yolu ilə təkrar maliyyələşdirməyə buraxılmağın yüngülləşdirməkdirsə bu halda o, uçot dərəcələrini aşağı salır. Onlar tərəfindən verilən kreditlər ucuzlaşır.

Bu tələb həm də kredit təşkilatları tərəfindən azalır, çünki bu halda onlar üçün depozitlər daha yüksək maraqla təşkil edilir. Mərkəzi Bankın uçot dərəcələrinin yüksəlməsi ilə bağlı olmaq pul bazarında depozitlərin üzrə dərəcələrin yüksəlməsi qiymətli kağızlar təklifinin yüksəlməsinə, tələbin aşağı düşməsinə tələb olur.

Passiv əməliyyatlar banka artıq dövriyyədə olan pulları cəlb etməyə imkan verir, yeni resurslar banklar tərəfindən aktiv əməliyyatların aparılması nəticəsində yaradılır. Kommersiya banklarının resurslarının formalaşdırılması passiv əməliyyatlar vasitəsilə həyata keçirilir. Passiv əməliyyatların aşağıdakı formaları vardır:

1. Cəlb olunmuş resursların formalaşdırılması
2. Xüsusi kapitalın formalaşdırılması

Bankın fəaliyyətinin başlanğıc mərhələsində onun xüsusi kapitalının formalaşdırılması mənbəyi kimi nizamnamə kapitalı çıxış edir. Bankın xüsusi kapitalı aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün lazım olan pul ehtiyatlarının az hissəsini ödəyir. Sonradan bank həm nizamnamə kapitalının özünün artırılması hesabına həm də əsasən aktiv əməliyyatların nəticəsini əks etdirən başqa mənbələr – bank fondları, bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına xüsusi kapitalının həcmi artırır.

Adətən praktikada 2 cür kommersiya bankları fəaliyyət göstərir: səhmdar və qeyri-səhmdar (payçı). Ona görə də, xüsusi kapitalın formalaşdırılması üçün əməliyyatların strukturunu aşağıdakı passiv əməliyyatlar üzrə öyrənmək olar:

1. Səhmdar bankların nizamnamə kapitalını formalaşdırın imtiyazlı səhmlərin emissiyası.

2. Səhmdar bankların nizamnamə kapitalını formalaşdıran adı səhmlərin emissiyası.

3. Səhmdarlardan pulla alınmış xüsusi səhmlər

4. İştirakçılar tərəfindən nizamnamə kapitalının formalaşdırılması üçün ödənilən paylar.

5. Bank fəsadları (ehtiyat və digər)

6. Payçı aldığı xüsusi hissələr

7. Səhmdar bankların emissiya gəlirləri

8. Sığorta ehtiyatları

9. Carı və ötən ilin istifadə edilmiş vəsaitin ölçüsündə azaldılmış gəlirləri (bölüşdürülməmiş mənfəət)

10. Subordınasiya krediti

11. Əmlakın yenidən qiymətləndirilməsi hesabına dəyərinin artması

O, qanunvericilikdə məhdudlaşdırılmır. Amma Mərkəzi Banklar yeni yaradılan bankın fəaliyyətinə başlaması üçün vacib olan nizamnamə kapitalının minimal həcmi müəyyənləşdirsin ki, buna əməl olunması bank əməliyyatlarının aparılmasıyla lisenziya vergisinin şərtlərindən biridir. Xüsusi vəsaitlərin tərkibində ən böyük hissəni nizamnamə kapitalı təşkil edir. Nizamnamə kapitalının ölçüsünü bank yaradıldığı zaman onun təsisatları tərəfindən müəyyən edilir və onun formalaşdırılması qaydası ilə birlikdə bankın nizamnaməsində təsbit olunur. Nizamnamə kapitalının minimal həcmi müəyyənləşdirilməsi rəqabət qabiliyyətli olmayan bankların bank sisteminə daxil olmasını hələ onların təşkil olunması mərhələsində məhdudlaşdırır. Nizamnamə kapitalı ya səhmlərin satışına görə ödənilən vəsaitlər (səhmdar banklarda) ya da bankın təşkilatlarının qoyduğu paylar hesabına (payçı banklarda) formalaşdırıla bilər.

Ehtiyat fondlarının yaradılması kommersiya banklarının fəaliyyəti üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Səhmdar cəmiyyət şəklində yaradılan kommersiya bankı (açıq və ya qapalı tip) öz nizamnamə kapitalını səhmdarlar tərəfindən nominal dəyəri hesabına formalaşdırır.

Ehtiyat fondu aşağıdakı banklar tərəfindən yaradılır:

- Başqa təşkilatı – hüquqi formalarda fəaliyyət göstərən – qeydiyyatata alınmış nizamnamə kapitalının ölçüsü nəzərə alınaraq
- səhmdar cəmiyyətlər formasında fəaliyyət göstərən – faktiki ödənilmiş nizamnamə kapitalının ölçüsü nəzərə alınaraq (səhmlərin buraxılışının nəticələri haqqında hesabatların qeydiyyatata alınmış olması şərti ilə).

Ehtiyat fonduna illik ayırmaların miqdarı fondun vəsaitləri nizamnamədə təsbit olunan minimal məbləğə çatana kimi təmiz mənfəətin 5%-dən azını təşkil etməlidir. Ehtiyat fondunun formalaşdırılmasına cari ilin təmiz mənfəəti hesabına yaradılmış fondların vəsait qalıqları yönəldilə bilməz. Ehtiyat fondları hesabat ilinin təmiz mənfəətindən yaradılır. Bu ehtiyatın yaradılmasına çəkilən xərclər mənfəətə vergi hesablanarkən bankın vergiyə düşən bazasını azaldır. Qiymətli kağızlara qoyuluşların qiymətdən düşməsinə görə yaradılan ehtiyatın məbləği qiymətli kağızların balans dəyərinin 50%-dən çox olmamalıdır.

Bankın yığım fondları bir qayda olaraq, azalmır, yalnız onların mövcudluq formasının dəyişilməsi, onların pul formasından maddi aktivlərə (bina, avadanlıq, material, nəqliyyat vasitələrinə və s.) çevrilməsi baş verir. Bankın ehtiyat fondu hesabat ilinin nəticələrinə görə bankın itgillərini örtmək üçün istifadə olunur.

Ssudalar üzrə mümkün itkilərə görə ehtiyatlar yalnız standart ssudalara, görə ehtiyat yaradılması həcmində xüsusi kapital hesabına daxil edirlər.

Bank resurslarının əsas hissəsi cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına formalaşdırılır ki, onların toplanması bank tərəfindən depozit və qeyri-depozit əməliyyatlarının aparılması ilə həyata keçirilir.

Depozit əməliyyatlarının subyektı kimi bütün təşkilatı hüquqi formalarda olan müəssisələr və fiziki şəxslər çıxış edir. Depozit əməliyyatları – bankların hüquqi və fiziki şəxslərin pul vəsaitlərini ya müəyyən müddətə, ya da tələb olunadək əmanətə cəlb etməsi üzrə apardığı əməliyyatlardır. Bu əməliyyatın obyektləri depozitlərdır, yəni depozit əməliyyatları subyektlərinin bank hesablarına qoyduğu pul vəsaitinin məbləğidir.

Cəlb olunmuş vəsaitlər aşağıdakı bank əməliyyatlarının köməyi ilə yaradılır:

- Bank tərəfindən xüsusi borc öhdəliklərinin buraxılması
- Fiziki şəxslərin pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi
- hüquqi şəxslərin o cümlədən müxbir bankların hesabının açılması və aparılması.

Hər hansı kommersiya bankının səmərəli depozit siyasəti işlənməsi və reallaşdırılmasında son məqsədi bankın xərclərinin minimumlaşdırılması ilə yanaşı onun resurs bazasının həcmının artırılması və bütün növ risklər nəzərə alınmaqla likvidliyinin vacib həddə saxlanmasıdır. Bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi kredit təşkilatı tərəfindən öz depozit siyasətinin işləni b hazırlanmasını tələb edir ki, bu da resurslarının formalaşdırılması, onların planlaşdırılması və idarə olunması üçün bankın fəaliyyətinin formaları, vəzifələri və məzmununun müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin məcmusunu ifadə edir.

Kommersiya bankının depozit siyasətinin əsas elementləri bunlardır:

- Depozit siyasətinin reallaşdırılmasına nəzarət
- Resurs bazasının formalaşdırılmasının təşkil olunması üzrə bankın taktikası
- depozit prosesinin əsas istiqamətlərinin işləni b hazırlanması üzrə bankın strategiyası.

Depozit sertifikatı yalnız hüquqi şəxslərə əmanət sertifikatı isə yalnız fiziki şəxslərə verilə bilər. Depozit siyasəti bankın resurs bölmələrinin işçilərinin səmərəli işi üçün lazım olan ilkin şəraiti yaradır, personalın səylərini birləşdirir və təşkil edir, səhm və qeyri – səmərəli qərarların qəbul olunması ehtimallarını azaldır.

Sertifikatlar həm birdəfəlik qaydada, həm də seriyalarla buraxıla bilər. Bank depozitə vəsait cəlb etmək üçün depozit və əmanət sertifikatlarından istifadə edir. Onların sahibləri rezident və qeyri-rezidentlər ola bilər. Bank sertifikatları ödəniş vasitəsi ola bilməz. Onlar yalnız yığım vasitəsi funksiyası yerinə yeyirə bilərlər. Sertifikatlar adlı və təqdim edənə ola bilər.

Sertifikatlar müddətli olmalıdırlar. Sertifikatlar üzrə faiz dərəcələri bankın səlahiyyətli orqanı tərəfindən təsbit edilir. Depozit sertifikatlarının alınib-satılması ilə əlaqədar əməliyyatlar və onlara görə məbləğ ödənilməsi nağdsız qaydada. Əmanət sertifikatları üzrə isə həm nağd, həm də nağdsız qaydada həyata keçirilir. Əmanət (depozit) sertifikatlarının ödəniş üçün banklara vaxtından əvvəl təqdim olunması halında əgər sertifikatın şərtlərində faizlərin başqa ölçüsü təsbit olunmayıbsa, əmanət məbləği və faizlər tələb olunanadək dərəcələri ilə ödənilir. Bank sertifikatın verilməsi zamanı təsbit olunmuş. Sertifikatlara göstərilən faizləri birtərəfli qaydada dəyişə (artıra və ya azalda) bilməz. Bank əmanət (depozit) sertifikatı üzrə faizləri müvafiq şəxsin hesabında əməliyyat gününün əvvəlinə olan əsas borc üzrə qalığa görə hesablayır. Sertifikatın verilməsi zamanı təsbit olunmuş ilk stavka ilə, dövrüyyə müddətinin keçməsi ilə sahibinə düşən faiz (o zaman ki, sertifikatın sahibi sertifikat üzrə əmanət və ya depoziti geri tələb etmək hüquq qazanır), kredit təşkilatları tərəfindən onun satın alınması vaxtından asılı olmayaraq ödənilir. Sertifikat üzrə faizlərin ödənilməsi banklar tərəfindən ayda bir dəfədən az olmayaraq və hesabat ayının sonuncu iş günündən gec olmayaraq həyata keçirilir.

Bank vekseli – veksellərin buraxılışı və dövrüyyəsi şərtlərin banklar özləri işləyib hazırlayırlar ki, bu şərtlər də bank sertifikatlarının buraxılışı və dövrüyyəsiindən fərqli olaraq qeydiyyatata alınmır.

Belə ki, veksellərin məbləği xüsusi kapitalı 100% həcmində üstələməlidir. Kommersiya bankları veksəl emitentləri bazasında mühüm yer tutur. Xüsusi veksəl öhdəliklərinin buraxılması ölçüsü əsasən bankın xüsusi kapitalının ölçüsünə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Bank təcrübəsində veksellər depozit sertifikatlarına analoji olan ödəməyə müddətlərinə görə qruplaşdırılırlar, yalnız tələb olunandək müddətinə malik sertifikatlar əlavə olunur.

Vəsaitlərin cəlb olunması üçün səhmdar banklar istiqrazlar kimi borc öhdəlikləri də buraxa bilərlər.

Banklar aşağıdakı istiqrazları buraxa bilərlər: adlı və və təqdim edənə; öz əmlakı ilə təmirlənmiş və ya üçüncü şəxs tərəfindən, verilən təyinatında olan;

təminatlı faizli və diskont edilmiş; səhmlərlə konvertasiya edilən; gündəlik və ya müəyyən müddətə seriyalarla ödəmə müddətinə malik olan. Bu, yalnız həmin bank tərəfindən əvvəl buraxılan bütün səhmlərin (səhmdar cəmiyyətlərdə) və ya payçıların bütün paylarının (MMS-də) tam ödənilməsi halında həyata keçirilir. Səhmlərin və istiqrazların eyni vaxtda buraxılmasına icazə verilmir.

Bu resurslar əsasən banklararası müqavilələrin bağlanması yolu ilə cəlb olunur. Bankların cəlb olunan vəsaitlərinin qeyri-depozit mənbələrinə banklararası kreditlər (BAK) və Mərkəzi Bankın kreditləri də aiddir. Amma onun başqa bir hissəsi müddətsiz şəkildə bağlanır. Müqavilənin istənilən formasında faiz dərəcəsi bazarda yaranan səviyyəyə uyğun olaraq təsbit olunur. Bu müqavilələrin əsas hissəsi müddətidir.

Kredit resursları mənbələrinə Mərkəzi Bankların resursları da aid ola bilər. Bu kreditlər yenidən maliyyələşdirmə qaydasında, bank tərəfindən iqtisadi normativlərin və ehtiyatlara tələblərin mütləq şəkildə ödənilməsi halında verilir.

Ona görə də hər bir bank üçün xüsusi kapitalın mənbələrinin tapılması idarə olunması və artırılması çox əhəmiyyətli dir. Bankların xüsusi kapitalı onların aktiv əməliyyatlarının aparılmasının mənbəyi əsasıdır. Belə mənbələr rolunda digər mənbələrlə yanaşı bankın ehtiyatları daxil olmaqla keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti qiymətli kağızların əlavə buraxılışının yerləşdirilməsi, həmçinin yeni payçıların tapılması cəlb edilməsi ola bilər. Bu vəsaitlər olmadan bank özünün normal fəaliyyətini qura bilməz, ödəmə qabiliyyətini likvidliyini təmin edə bilməz. Bir sözlə, kredit təşkilatı kimi onun mövcudluğu mümkün olmaz.

Ölkədə qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti həmçinin mükəmməl inkişaf etməmiş fond bazarının mövcudluğu şəraitində banklar adətən xüsusi kapital artımını mənfəətin toplanması hesabına təmin edirlər. Xüsusi kapitalın idarə edilməsi bankların yüksək mənfəət əldə etməsinə və passivlərin dayanıqlığının təmin edilməsində yüksək əhəmiyyətə malik rol oynayır. Xüsusi kapitalın idarə edilməsinin mühüm üsullarından biri dividend siyasətidir. Dividentlərin

kapıtallaşması səhmdar kapıtalin artırılmasının heç də həmişə ən aşağı və daha ucuz başa gələn üsulu deyildir.

Kommersiya bankları həm adı səhmlərin həm də imtiyazlı səhmlərin (müddətsiz, məhdud müddətli, adı səhmlərə mübadilə edilən) emissiyasının həyata keçirirlər. İri banklar pul resurslarının cəlb edilməsinin səmərəli metodu, üsulu kimi səhm emissiyalarından istifadə edirlər.

Xarici ölkələrin bank taktikasında xüsusi kapitalın artımı üsulu kimi istiqrazların buraxılmasından da istifadə edilir. Böyüyən və inkişaf etməkdə olan banklar öz inkişafını maliyyələşdirmək üçün uzunmüddətli kapitalla ehtiyac duyur və öz kapitalının strukturunda ona üstünlük verirlər. Bu ehtiyac istiqraz emissiyası vasitəsi ilə ödənilir.

Kommersiya bankının xüsusi kapitalının ölçüsünə onun taktiv əməliyyatlarının xarakteri də təsir göstərir. Əgər bank rəqabət mübarizəsinin qanularına əməl edərək öz müştərilər dairəsini genişləndirməyə çalışırsa (o cümlədən bank resurslarının cəlb edilməsinə daim ehtiyat hiss edən iri müəssisələrin hesabına) onda təbbi ki, onun xüsusi kapitalı artmalıdır. Resursların uzunmüddətli olaraq riskli əməliyyatlara cəlb edilməsi zamanı bankın əhəmiyyətli dərəcədə iri xüsusi kapitalla malik olması vacibdir. Hər bir kommersiya bankı qəbul etdiyi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq xüsusi vəsaitlərinin ölçüsünü və onların strukturunu müstəqil olaraq müəyyən edir. Xüsusi kapitalın ölçüsü bankın daxili və beynəlxalq bazarlarda rəqabətqabiliyyətli yeni müəyyən edir.

Xüsusi vəsaitlərin artırması təmin edilir:

- Bankın fəaliyyət müddəti və onun öz maliyyə öhdəliklərini tam yerinə yetirməsi ilə.
- Bu potensial investordlarda həmin bankın səhmlərini almağa və nizamnamə kapitalının əlavə mənbələrini formalaşdırmağa maraq yaradır.
- Xüsusi kapitalın mənbəyi kimi sığorta ehtiyatlarının düzgün və kifayətdə həcminin formalaşdırılması ilə

- bankın dayanıqlı işi və nizamnamə fondunu xüsusi vəsaitlərinin (fondları, mənfəət) kapitallaşdırılması hesabına artırmaq imkanının olması ilə.

Əlavə səhmlər banklar tərəfindən yalnız elan olunmuş səhmlərin miqdarı çərçivəsində yerləşdirilə bilər. Nizamnamə kapitalının artırılması haqda qərar bankın nizamnaməsinə uyğun olaraq bankın müşahidə şurası ya səhmdarların (iştirakçıların ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul edilə bilər. Nizamnamə kapitalının ölçüsü Mərkəzi Bankın müvafiq ərazi təsisatı ilə razılaşdırılmalıdır. Bankın nizamnamə kapitalının artırılması üçün fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən bankın səhmlərinin (paylarının) reallaşdırılması onların həmin şəxslərin pul vəsaitləri və ya onlara məxsus olan maddi aktivlər hesabına ödənilməsi yolu ilə aparıla bilər. Səhmlərə əlavə olaraq yerləşdirilmə hüququ olan səhmlərinin (elan olunmuş səhmlər) miqdarı və nominal qiyməti bankın nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirilir. Səhmin nominal qiyməti milli valyuta ilə ifadə edilməlidir.

Səhmlərin növü buraxılışı haqqında qərar yalnız nizamnamə kapitalının yeni ölçüsünə və yerləşdirilmiş və elan edilmiş səhmlərə aid əvvəlki emissiyaların nəticələrinə əsasən bankın nizamnaməsinə daxil edilmiş dəyişikliklərin qeydiyyatından sonra qəbul edilə bilər. Səhmlərin yeni emissiyası bank tərəfindən yalnız əvvəl yerləşdirilmiş bütün səhmlərin haqqının səhmdarlar tərəfindən tam ödənilməsindən sonra həyata keçirilə bilər.

Təcrübədə hər növ banklar üçün xüsusi kapital ölçüsünün artırılmasının əsasən 2 yolu istifadə olunur:

- maliyyə bazarında əlavə kapitalın cəlb olunması
- mənfəətin toplanması

Bu kapitalın artmasını bankın idarəetmə strukturuna toxunmayan ən ucuz yoldur. Mənfəətin toplanması bankın ehtiyat və digər fondlarının sürətləndirilmiş şəkildə yaradılması və sonra isə onların kapitalizasiyası formasında, ya da ötən illərin bölüşdürülməsinə mənfəətin toplanması formasında baş verə bilər. Amma, əldə olunan mənfəətin bir hissəsinin xüsusi kapitalın artırılması üçün istifadə

olunması bankın səhmdarlarının cari dividendlərinin azalması deməkdirsə və bu açıq səhmdar bankın səhmlərinin kursunun aşağı düşməsinə gətirib çıxara bilər.

Kapitalizasiya haqqında qərar səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul edilir, hansı ki, səhmlərin səhmdarlar arasında onlara məxsus olan səhmlərin sayına mütənasib olaraq bölüşdürülməsini və nominal qiymətlə yerləşdirilməsini müəyyən edir. Nizamnamə kapitalının artırılması onun kapitalizasiyası hesabına həyata keçirilə bilər. Xüsusi vəsaitin kapitallaşdırılan hissəsi yığım hesabına daxil edilmir. (hesablanmış amma ödənilməmiş dividendlər istisna olmaqla). Bu artım təsbit olunmuş qaydada qeydiyyatı alındığından sonra kapital mənbələri hesabına qəbul edilə bilər.

Kapitallaşdırmaya yönəldilə bilər:

- səhmlərin öz ilk sahiblərinə nominaldan yüksək qiymətə satılmasından əldə olunan vəsaitlər (emissiya gəliri)

- iqtisadi stimullaşdırma (xüsusi təyinatlı və yığım) fondlarının illik nəticələrinə görə qalıqları

- faktiki ödənilmiş nizamnamə kapitalının 15%-ni ötən ehtiyat fondu vəsaitləri

- bank tərəfindən səhmdarlarına hesablanmış, lakin ödənməmiş dividendlər (səhmdarların razılığı ilə və bank tərəfindən saxlanaraq onlara müvafiq vergilər hesablandıqdan və büdcəyə ödənildikdən sonra)

- ötən illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti

- əsas vəsaitlərin əldə olunan vəsaitlər

Sonuncu halda emittent – bank azaldılmış nominal qiymətə malik səhmlərin buraxılışını qeydiyyatı almalı və yerləşdirilməlidir. Səhmdar banklar öz nizamnamə kapitalının miqdarını ya təkrar bazarda öz səhmlərini almaq və sonradan onları ləğv etmək yolu ilə ya da səhmlərin nominal qiymətini azaltmaq yolu ilə aşağı sala bilər. Bankın nizamnamə kapitalının azaldılması haqqında qərar səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul olunur.

Xüsusi kapitalin səmərəli idarə olunması və bankın fəaliyyətinin ən vacib tənzimləyicisi kimi istifadə olunması üçün onun faktiki məbləğini adekvat olaraq qiymətləndirmək lazımdır. Əvvəlki nominal qiymətə malik səhmlər aşağı salınmış nominal qiymətə malik səhmlərə dəyişdirilir və buraxılışın nəticələrini qeydiyyatdan alınmasından sonra ləvğ olunur.

Təmiz xüsusi kapital bankın məcmu xüsusi kapitalının həcmünün vəsaitlərin yayındırılmış, səfərbərliyə alınmamış hissəsi qədər azaldılması yolu ilə müəyyən olunur. Faktiki xüsusi kapital bankın təmiz aktivlərinə, yəni öhdəliklərdən azad olan aktivlərə bərabərdir: anı bırıbaşa hesablama yolu ilə bankın aktivlərindən onun öhdəliklərinin real bazar qiymətində dəqiqləşdirilmiş məbləğini çıxmaqla hesablamaq olar. Bankın balanına daxil olan əsas və əlavə kapitalın bütün mənbələrinin məcmusu bankın məcmu xüsusi kapitalını kapital-netto göstəricisi istifadə olunur ki, bu da bankın faktiki malik olduğu və kredit resursları istifadə oluna bilən xüsusi vəsaitlərinin miqdarını göstərir.

Bu konsepsiyaya görə, kapitalın tərkibində I səviyyəli və ya əsas kapitalı (baza kapitalı) və II səviyyəli, yəni əlavə kapital ayrılır. Hazırda, bankların xüsusi kapitalının hesablanması üçün onların ikisəviyyəli strukturu konsepsiyasına əsaslanan metodikadan istifadə olunur. Kapitalın 2 səviyyəsinin ayrılmasının əsasında kapitalın ayrı-ayrı elementlərinin gözlənilməz itgələrin meydana çıxması şəraitində sığorta fondu kimi çıxış etmək qabiliyyəti durur.

Bankın təmiz xüsusi kapitalının həcmi müsbət olmalıdır. Nəticədə kommərsiya bankının maliyyə dayanıqlığı əhəmiyyətli dərəcədə azalır ki, bu da böhran vəziyyətinin yaranması zamanı ciddi çətinliklərə və əlavə problemlərə gətirib çıxarır. Onun məbləğinin mənfi göstəriciyə malik olması onu göstərir ki, kommərsiya bankı faktiki olaraq hes bırı sərbəst xüsusi vəsaitə malik deyil və bankın gözlənilməz xərclərinin ötürülməsi üçün yalnız cəlb olunmuş vəsaitlər istifadə olunur.

Bu göstəricinin aşağı olması halında aktiv əməkdaşlar, əlavə resursların və etibarlı kapitalın cəlb olunması və ümumiyyətlə müştərilərin banka etibarını

saxlinılması prespektivi bank üçün daha az əlverişli olur. Beləliklə təmiz xüsusi kapitalın miqdarı bir növ kommersiya bankının maliyyə dayanıqlığını və stabilliyini xarakterizə edən barometr rolunu oynayır.

Bu vəsait bankın ödəmə qabiliyyətinin itirməsinə gətirib çıxara bilən mümkün zərərləri azaldır və bank sisteminə əmanətçilərin və potensial investorların inamını artırır. Azərbaycan Respublikasının 10 dekabr 2003-cü il tarixli Bank kapitalının və onun adekvatının hesablanması qaydalarına görə məcmu kapitalın əsas bank ləğv edildiyi zaman vəsaitini bölüşdürməklə depozitlər (əmanətlər) və ya digər kreditör borclar üzrə itgillərin ödənilməsi ilə onun öhdəliklərinin icrasını təmin etməkdir.

Məcmu kapitalın formalaşması və artırılmasına yönəldilən vəsaitlər (investisiyalar) pul şəklində Azərbaycan Respublikasının milli valyutasında ödənilir.

Həmin qaydalara görə, məcmu kapitalın stimullarına I və II dərəcəli kapital daxildir.

I dərəcəli kapital bankın əsas kapitalı hesab olunur və onun məbləği (aparılan «tutmalardan» sonra) bankın hesablanmış məcmu kapitalında 50%-dən az olmamalıdır. I dərəcəli kapitalla aşağıdakı komponentlər daxil edilir:

1. səhmlərin emissiyasından əmələ gələn əlavə (kapital artıqlığı).
2. bankın nizamnamə kapitalına tam ödənilmiş paylar;
3. dövrüyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş adı səhmlər (bankın geri aldığı adı səhmlər çıxılmaqla);
4. keçmiş illərin bölüşdürülməmiş xalis mənfəəti
5. dövrüyyəyə buraxılıb tam ödənilmiş qeyri-kumilyativ müddətsiz imtiyazlı səhmlər.

Bura aşağıdakılar daxil edilir:

- kapital ehtiyatları, yəni əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına yaradılmış fondlar

- cari ılın zərəri çıxılmaqla bütün əvvəlki illərin yığılıb bölüşdürülməmiş mənfəəti

6. Bankın konsolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərində azlıq təşkil edən səhmdarların (payçıların) kapitalı

Bundan artıq olan hissə məcmu kapitalın hesablanması zamanı nəzərə alınmır. Bankın II dərəcəli kapitalı isə əlavə kapitalın Bankın hesablanmış məcmu kapitalında II dərəcəli kapitalın məbləği I dərəcəli kapitalın məbləğindən («aparılan «tutlmalar» dan sonra) çox olmamalıdır.

3.2. Bankın maliyyə sabitliyinin əsas amilləri və xüsusiyyətləri

Banklar arasında resurs cəlb olunması üçün rəqabət artır. Təsərrüfatın bazar şərtlərinə keçilməsi, iqtisadi cəhətdən müstəqil kommərşiya banklarının və müəssisələrinin yaradılması bank resursları bazarının yaranmasına təkan verir.

Onlar bank fəaliyyətinin vacib aktiv elementi kimi xidmət göstərirlər. Bazar iqtisadiyyatında kommərşiya banklarının resursları ilk növbəli əhəmiyyət daşıyır. Bu halda kommərşiya bankı öz əməliyyatlarının yalnız mövcud resursları həcmində həyata keçirə bilər. Bu əməliyyatların xarakteri bankın resurs bazasının keyfiyyət tərəfindən ciddi olaraq asılıdır. Beləliklə, resurslar əsasən qısamüddətli xarakter daşıyan kommərşiya bankları uzunmüddətli kredit qoyuluşları həyata keçirmək imkanından praktik olaraq məhrumdurlar. Kommərşiya bankı bir tərəfdən hüquqi və fiziki şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edir, bununla da öz resurs bazasını formalaşdırır, digər tərəfdən isə onları öz adından qaytarılma müddətlik və ödənişlik (faiz götürmə) şərti ilə yerləşdirir (borc verir). Müvafiq olaraq, bazar şərtlərində məhz kommərşiya bankının sərəncamında olan vəsaitlərin həcmi və keyfiyyət tərkibi onun fəaliyyətinin miqyas və istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq resurs bazasının formalaşdırılması onun strukturunun optimallaşdırılması və sabilliyinin təmin olunması məsələsi bankın içində çox aktualdır.

Hazırda Azərbaycanın bank sisteminin inkişafı bank kapitalının cəmlənməsi prosesləri bank sektorunda xarici investorların iştirak payının artması, xüsusi bankların əksəriyyətinin kadr və texnoloji potensialının yüksəlməsi ilə səciyyələnir. Son illər Azərbaycanın bank sisteminə əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, beynəlxalq standartlara uyğun sabit bank sisteminin formalaşdırılması və iqtisadiyyatın bərpasında onun rolunun gücləndirilməsi üçün əsaslı tədbirlər görülmüşdür. Bank sektorunun restrukturizasiya əsasında maliyyə cəhətdən dayanıqlı, dinamik bir dövlət bankı yaradılmışdır. Bank sisteminin beynəlxalq səviyyədə uyğun hüquqi bazasının yaradılması əslində başa çatdırılmışdır.

Bununla belə əksər banklarda manatla əmanətlərin artımı xarici valyutada əmanətlərin artımını üstələmiş və dəyərinin azalmasına baxmayaraq uzunmüddətli vəsaitlərin bank sığortasına axını intensivləşdirilmişdir. Son illərdə bank aktivlərinin həcmünün artmasının əsas mənbəyi kimi əhalinin əmanətlərinin əhəmiyyəti, artımı olmuşdur.

Bank kapitalının artımı ilə müqayisədə riskli aktivlərin daha yüksək artım tempi sistemin iqtisadi kanyukturunun qısa müddətli dəyişimindən asılılığın aşağıdır. Xüsusi kapitalın aşağı səviyyədə olması əksər bankların ıfı kreditlər vermək imkanlarının məhdudlaşdırır. Bankların resurs bazasının strukturu hələ ki, uzunmüddətli kredit resurslarının həcmi əhəmiyyətli artımına imkan vermır.

Bankların kapital bazasının artımı həm səhmdarların əlavə vəsait qoyuluşları, həm də kapitalın keyfiyyətinin qismən yaxılaşması və digər kapital elementləri (uzunmüddətli subordınasıya bank öhdəlikləri – depozit sertifikatları) hesabına təmin edilmişdir.

Xarici kapitallı bankların göstəriciləri müəyyən dərəcədə artsa da, onların rolunun mühüm dəyişikləri müəyyən olunmamışdır.

Xarici kapitallı bankların artması Avropa Yenidənqurma və İnkişaf bankının UNİbank səhmdar kommersiona bankının kapitalında ıfıtrakı ilə bağı olmuşdur. 1 yanvar 2016-cı il tarixinə olan məlumatlara əsasən respublikamızda 37 bank fəaliyyət göstərir. Hesabat ılındə xarici kapitallı bankların göstəriciləri müəyyən dərəcədə artsa da onların rolunun mühüm dəyişiklikləri müşahidə olunmamışdır. Bunlardan 2-si dövlət 17-si isə xarici kapitallıdır.

Bölüşdürülməmiş mənfəətin özünün artımı bir tərəfdən aktivlərin təsnifləşdirilməsinin metodologiyasının dəyişdirilməsi, digər tərəfdən isə bank fəaliyyətində xalis gəlirliyin artması ilə bağı olmuşdur. Bankların balans kapitalının artımında bölüşdürülməmiş mənfəət mühüm rol oynamışdır.

Sabit gəlir gətirən alətlərin qeyri-yetərliyi bankların kapitalının daxili mənbələr hesabına artırması məhdudlaşdırılmışdır. Nəticədə bank sığortasının kapitallaşmasında nizamnamə kapitalı ilə yanaşı onun digər tərkib elementi kimi

xalis gəlirlər də mühüm rol oynamışdır. Nəticədə xüsusi vəsaitlərin artım tempı riskli aktivlərin artım tempindən geri qalmışdır.

Bu da bank sektorunun iqtisadi konyukturun qısamüddətli dəyişimindən asılılığını artırmış olur. Müvafiq meylin qısamüddətli pespektivə saxlanılması bank sisteminin aktiv əməliyyatlar üzrə risklərə davamlığına mənfi təsir göstərə bilər.

Bank kreditlərinin artım tempinin bankların xüsusi kapitalının artım tempindən yüksək olması nəticəsində aşağıdakı əsas meyllər müşahidə olunmuşdur:

-Sistem üzrə adekvatlıq əmsalının aşağı enməsi yeni metodologiyanın əsasən Beynəlxalq Bankın yüksək məbləğdə balansdankənar öhdəliklərinin təsnifləşdirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bank kapitalının adekvatlığı azalmış (kapital /riskli aktivlər). Kapitalın riskli aktivlərə nisbəti və məcmu aktivlərə nisbəti aşağı enmişdir.

-Bu isə iqtisadiyyatın kreditləşməsinin realizə olunmayan potensialını yığılması deməkdir. Banklar üzrə işlək olmayan aktivlərin bank aktivlərində xüsusi çəkisinin artması likvidliyin artımını şərtləndirmişdir..

Bankların öhdəliklərinin formalaşmasında əsas mənbə korporativ və fərdi müştərilərin pul vəsaitləri (təqribən 73%) mühüm rol oynamışdır. Bankların resurs bazası kifayət qədər uğurla inkişaf etmişdir. Son dövr ərzində bu vəsaitlərin (hüquqi və fiziki şəxslərdən cəlb olunan) ümumi həcmi keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə xeyli artmışdır. Bankların öhdəliklərinin strukturunda cəlb olunmuş vəsaitlərin intensiv artımı davam etmişdir.

Əmanət hesabı üzrə əldə olunan gəlirin xarici valyutanın yenidən qiymətləndirilməsindən əldə olunan gəlirləri nəzər çarpacaq dərəcədə üstələməsi (4 dəfə) də əhalinin yığma meylini şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur. Əhalinin sərbəst pul vəsaitlərinin əmanət hesablarına məsşabı axını əsasən əhalinin real sərəncamında qalan gəlirlərin artımı və bank sisteminə inamın artması ilə bağlı olmuşdur.

Uzunmüddətli əmanətlərin (1 ildən yuxarı) cəmi əmanətlərdə xüsusi çəkisi artmış, korporativ müştərilərin müddətli depozitləri azalmışdır.

Kredit bazarından fərqli olaraq əmanət bazarında Beynəlxalq Bankın aktivliyi daha yüksək olmuşdur. Bank passivlərinin strukturu iqtisadiyyatın uzunmüddətli aktiv kreditləşməsi üçün hələ ki, yetərli deyildir. Cəlb olunan və yerləşdirilən vəsaitlər üzrə fərqlin artması bankların gəlirli fəaliyyətinin təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır.

Maliyyə resurslarının sahələr arasında bölüşdürülməsində bankların real sektorla əməliyyatları üzrə az da olsa, aktiv saldo müşahidə olunmamışdır. Xarici valyuta ilə aparılan əsas bank əməliyyatlarının səviyyəsində cüzi azalma meyl müşahidə olunsada, müvafiq bank əməliyyatlarının dollarlaşması səviyyəsi yüksək olaraq qalmaqdadır.

Yalnız əhali bank sisteminin kreditörleri kimi çıxış etmişdir. Bütünlükdə bank sistemi digər sahələrə onlardan cəlb etdiyindən daha çox vəsait yönəltmişdir. Yəni, onların bank sisteminə qoyduğu vəsaitləri banklardan aldığı vəsaitdən çox olmuşdür.

Fiziki şəxslərin kommersiya banklarında əmanət yerləşdirməkdə marağının zəif olması bir sıra amillərlə izah oluna bilər. Ümumiyyətlə son illərdə Azərbaycan Respublikasında kommersiya banklarının resurslarının əsas mənbəyi kimi cəlb olunmuş əmanətlər və depozitlər çıxış etmişdir. Bu, əhəlinin banklara olan inamının aşağı olması, onların öz pul vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edərək gəlir əldə etmək imkanlarının olması, bank əmanəti müqaviləsini pozmağın böyük itkilər olmadan başa gəlməsi bundan başqa ümumiyyətlə, Azərbaycan da əhəlinin əksəriyyətini banklarda əmanətə, yığıma qoya biləcək qədər sərbəst pul vəsaitlərinə malik olmaması ilə əlaqədar ola bilər.

Son illərdə bu kreditlərin miqdarı artmışdır. Azərbaycan respublikasındakı kommersiya banklarının resurslarının əsas mənbələrindən birini Mərkəzi Bank tərəfindən verilən kreditlər təşkil edir. Bu da dövlətin ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və ümumiyyətlə, ölkənin bir sıra digər problemlərini, xüsusilə də sosial

problemlərini həll etmək üçün həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin bir hissəsidir. Dövlətin inkişaf planına daxil olan sahələrin kreditləşməsi üçün Mərkəzi Mərkəzi Bank bu fondan müvəkkil banklara aşağı faizlər kreditlər verir, müvəkkil banklar isə öznövbəsində bu vəsaitlər hesabına dövlətin yardım etməyi nəzərdə tutduğu hüquqi və fiziki nəzərdə tutduğu və fiziki şəxslərə güzəştli kreditlər verir. Bankın nəzdində xüsusi fondlar yaradılır. Mərkəzi Bankın bu məqsədlə yaratdığı fondlara Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının nəzdində sahibkarlığa kömək Milli Fondu, Azərbaycan İpoteka Fondu, Aqrar İnvestisiya Fondu kimi fondlar aiddir.

Son dövrlərdə ölkədəki mövcud iqtisadi inkişaf və iqtisadiyyatın artım tempi bankların nağd vəsaitə olan ehtiyacını da artırmışam. Bu səbəbdən istiqraz emissiyası da artmışdır. Azərbaycan Respublikasındakı kommersiya bankları resurs cəlb etmək üçün borc qiymətli kağızlarını buraxmaq və yerləşdirmək yolundan istifadə edirlər. Bu məqsədlərə əsasən istiqraz emissiyası həyata keçirilir.

Keçid dövrü iqtisadiyyatı üçün həm köhnə istehsal münasibətlərinin əlamətləri (mərkəzləşdirilmiş kreditlər, büdcədən dövlət dotasiyaları), həm də yeni məqamlar (pul bazarının və ssuda kapitalı bazarının yaranması) xarakterikdir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı hal-hazırda keçid dövrünü yaşayır. İndi bizim iqtisadi şəraitimizin inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələr üçün xarakterik şəraitə uyğunluğu barəsində danışmaq hələ tezdir. Bu vəziyyət ölkənin bank sisteminə də öz təsirini göstərir. Bu, bankın bütün sonrakı fəaliyyəti apardığı əməliyyatlar üçün həlledici rol oynayır. Bu sahədə obyektiv və subyektiv səbələrdən meydana çıxan bir sıra problemlərin mövcudluğu Mərkəzi Bankın tənzimlənmə həyata keçirməsini zəruri edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank resurslarının formalaşması bank işində xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Mərkəzi Bank kommersiya banklarına verdiyi lisenziyaların qeydiyyatını aparır. Kommersiya bankları ilə Mərkəzi Bank arasında ilk münasibətlər onların lisenziyalaşdırılması ilə başlayır. Bu tələblərlə yaşamaq qabiliyyətli olmayan bankların hələ yaranmasının ilk mərhələsində fəaliyyətinin qarşısı alınır. Lisenziya

verilməsi üçün Mərkəzi Bank kommersiya banklarının kapitalına bir sıra tələblər irəli sürür.

Nizamnamə kapitalının minimum miqdarı kredit təşkilatlarının öz vəsaitlərinin miqdarı ilə onun risk üzrə tarazlanmış aktivlərinin məbləği arasında son nisbət, kredit təşkilatının likvidlik göstiriciləri və kredit risklərinin maksimum miqdarı və s. belə normativ lərdəndir. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının sabitliyini maliyyə cəhətdən dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə bir sıra məcburi normativlər müəyyənləşdirirlər. Məcburi normativlərin hesablanması ümumi müəyyəsdırır. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının növləri üzrə fərqli normalar və onların hesablanması metodlarını müəyyənləşdirir bilər. Mərkəzi Bank nizamnamə kapitalının minimum miqdarının dəyişdirilməsi haqda məlumatı kommersiya banklarına azı 6 ay qalmış qismən məlumat verir. Normativlərin və onların hesablanması metodlarının dəyişdirilə bilər bələ Mərkəzi Bank onun tətbiqinə azı 1 ay qalmış qismən məlumat verir.

Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarına nəzarət sahəsində xarici bank nəzarət orqanları ilə də əməkdaşlıq edir. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının, onların ittifaq və assosiasiyalarının nümayəndələrini cəlb etməklə üstün ən vacib məsələləri barəsində məsləhətləşmək, əməli təklifləri öyrənmək üçün icimai əsaslarla fəaliyyət göstərən şuralar işçi qrupları yarada bilər.

Bundan başqa dövlət iqtisadiyyatın bir sıra sahələrinin inkişafını maliyyələşdirmək ölkənin sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək üçün Mərkəzi Bankın nəzdində xüsusi fondlar yaradılır. Mərkəzi Bank kredit təşkilatları üçün sonuncu instansiya kreditörüdür. Həmin banklar da bu vəsaitlər hesabına ölkə iqtisadiyyatının bir sıra sahələrin onları inkişaf etdirmək məqsədilə güzəştli şərtlərlə və faiz dərəcələri ilə kreditləşdirirlər, habelə güzəştli kreditlər verirlər. Mərkəzi Bank kommersiya banklarına ilk növbədə ölkənin xalq təsərrüfatının prioritet sahələrinə investisiya qoyulması məqsədilə kredit verir. Bu, fondlardan ölkədə fəaliyyət göstərən kommersiya bankları arasından seçilmiş müvəkkil

banklara aşağı faizli kreditlər verir. Bu zaman Mərkəzi Bank çalışır ki, verdiyi vəsaitlərin bu məqsədlərlə əlaqədar olmayan əməliyyatlar yol verməsin. Bundan başqa, kommersiyaya banklarına bu resursların verilməsi şərtlərinə onlar tərəfindən maya ölçüsünə yəni vəsaitlərin əldə olunması və ssuda şəklində müştərilərə yenidən satılması qiymətləri arasındakı fərqə əməl olunması aiddir. Ona görə də keçmiş ixtisaslaşdırılmış dövlət banklarının bazasında yaradılan, müştərilərin saxlaya birlən banklar üçün Mərkəzi Bankın ssudalarını almaq şansı daha çox olur.

Azərbaycan Respublikası sahibkarlığa kömək Milli Fondu Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən hökumətin sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi layihəsi çərçivəsində yaradılmışdır. Müvəkkil kredit təşkilatları Fond qarşısında son istifadəçilərin (benetisiyaların) öz öhdəliklərini icra edib-etməməsindən asılı olmayaraq məsuliyyət daşıyırlar. Layihənin daha çevik və səmərəli həyata keçirilməsi məqsədi ilə fondun vəsaitləri layihədə iştirak üçün seçilərək müvəkkil banklar və Bank olmayan kredit təşkilatları yəni müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən öz adına və öz riskləri hesabına yerləşdirilir.

İqtisadiyyat Nazirliyinin yaratdığı müsabiqə müvəkkil kredit təşkilatlarının verilməsi Azərbaycan Respublikasının komissiyası tərəfindən qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Fondun vəsaitləri sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı aşağıda göstərilən öncül istiqamətləri layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir:

- İdxalı əvəz edən məhsulların istehsalı
- ölkənin sosial-İqtisadi inkişafı ilə bağlı məqsədli proqramlar çərçivəsində özəl sektorun dəstəklənməsi;
- İnnovasiya yönümlü layihələr;
- Xammal və dövrüyyə vəsaitlərinin alınması;
- Turizm infrastrukturunun inkişafı
- İxrac qabiliyyəti məhsulların istehsalı;
- Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı
- Qədim xalq sənətinin inkişafı

Hər b1r m1v1kk1l kredit t1şkilatları 11ç1n 500,0 milyon h1cm1n1 aşmamaq şərti ilə 1lk1n kredit xətti m11y1y1n edilir. N1vb1ti kredit v1saitinin h1cmi kredit t1şkilatları ilə Fond arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında m11y1y1n edilir. Kredit xətləri 1zr1 m1v1kk1l kredit t1şkilatları ilə Fond arasında v1saitlərin 1stifadə ediləcəkl 1stiqamət1 m1ddət1 və sair şərtləri nəzərdə tutan m1qavilə imzalanır.

Kredit v1saiti yalnız ğam 1stifadə olunduqdan sonra m1v1kk1l kredit t1şkilatları t1rfindən yeni kredit xətlərinin azalması 11ç1n m1raci1t edil1 b1l1r. Kredit v1saiti m1qs1d1uyğun 1stifadə olunduğu halda qarşılıqlı razılığa əsasən m1ddət1 uzada b1l1r. M1v1kk1l kredit t1şkilatlarının layih1 ç1rçiv1sində c1lb etdikləri v1saitlər onların m1cmu kapitallarının 100%-1 q1d1r t1şkil ed1 b1l1r.

Komisson haqınının m1bl1ği m1qavilədə m11y1y1n edilir. Kredit xətti 3 11ç1 aydan çox m1ddətd1 1stifadə olunmazsa, kreditin 1stifadə olunmayan hiss1sin1 m1v1kk1l kredit t1şkilatları t1rfindən komission haqqı 1d1n1l1r.

1stifadə edilm1miş m1bl1ğlər 1zr1 komission haqları 1s1 4-c1 aydan başlayaraq 1t1n d1vr 11ç1n hər r1b1n son g1n1 1d1n1l1r. M1v1kk1l kredit t1şkilatları kreditin 1stifadə etdikləri m1bl1ğləri 1zr1 faiz borclarını n1vb1ti r1bd1n başlamaqla hər r1b1n son 1ş g1n1 1d1y1rl1r. Əsas borc kreditin m1ddət1 bitdikdən sonra n1vb1ti 5 g1n 1rzində tam h1cmd1 1d1n1l1r.

Son 1stifadəçil1r t1r1findən kredit t1şkilatları Fond qarşısında 1z 1hd1liklərini yerinə yetirm1lidirl1r. M1v1kk1l kredit t1şkilatlarının Fond qarşısında 1hd1liyi onların son 1stifadəçil1rl1 (benifisiarlarla) olan m1nasib1tl1rindən asılı deyil. M1v1kk1l kredit t1şkilatları Fond qarşısında 1hd1liklərinin gecikdirildiyi hər g1n 11ç1n 0,1% lakin kreditin 1stifadə olunmuş h1mss1sinin 10%-d1n çox olmaqla c1rim1 1d1y1rl1r.

Fondun v1saitlərinin 1stifadəçiləri kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir. Fond m1v1kk1l kredit t1şkilatlarının (o c1ml1d1n layih1 1zr1 son 1stifadəçil1r qarşısında) 1hd1liklərin1 cavabdeh deyil və kreditlər bu m1qs1dl1r1 1stifadə edil1 bilm1z.

Bunlara Aqrar İnvəstisiya fondunu mısəl göstərmək olar. Mərkəzi Bankın nəzdində müxtəlif məqsədli maliyyələşdirmələrə xidmət etmək üçün yaradılmış bir sıra digər fondlar da var. Bir sıra beynəlxalq təşkilatların Azərbaycanın iqtisadiyyatının hər hansı sahəsinin inkişafına yardım edilməsi məqsədilə verdiyi vəsaitlərin saxlanıldığı fondlar da yaradılmışdır.

Mərkəzi Bank kommərsiya banklarının qiymətli kağızlar emissiyasını qeydə alır.

Əgər xarici ölkələrdə bu sahə də əsas problem qiymətli kağızların gəlirliliydirsə Azərbaycanda isə bu daha çox inflyasiya, risk və toplanmış yığımların aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədardır. Depozitlərin başqa növlərindən fərqli olaraq qiymətli kağızlar cəlb olunmuş vəsaitlərin strukturunda sonuncu yer tuturlar. Amma buna baxmayaraq bu sahədə irəliləyişlər də var və fond bazarının inkişafı bu resursları artırmağa imkan verir.

Mərkəzi Bank kommərsiya banklarının emissiya etdiyi qiymətli kağızların etibarlılığını və cəlbədiciliyini artırmaq məqsədilə onların yenidən uçotunu həyata keçirir.

Mərkəzləşdirilmiş kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsində Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarına mərkəzləşdirilmiş kreditlər verir və onların veksəllərini uçota alır. Mərkəzi Bank öz fəaliyyəti prosesində, ümumiyyətlə pul-kredit tənzimlənməsi prosesində kommərsiya bankları və digər kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəyə girirlər. Məcburi ehtiyat normalarının müəyyənləşdirilməsi prosesində məcburi ehtiyatları proqnozlaşdırmaq barədə kredit təşkilatına göstərilən verilir. Mərkəzi Bank pul-kredit tənzimlənməsini həyata keçirərək kommərsiya bankları və digər kredit təşkilatlarının bir sıra əməliyyatlarını məhdudlaşdırma bilər. Mərkəzi Bank özünün normativ aktlarında kredit təşkilatlarına ayrı-ayrı bank əməliyyatları aparılmasını tənzimləmək üçün müvəqqəti məhdudlıyyətlər müəyyənləşdirə bilər. Kredit təşkilatlarının bütün öhdəliklərinin (və ya onların bir hissəsinin) faizi nisbətində məcburi ehtiyatların miqdarına habelə bu ehtiyatların saxlanmasına vaxtaşırı

yenidən baxılır. Bu da onun aktiv fəaliyyətinə əsas verir və onun transmissiya qabiliyyətin artırır.

Nəticədə ölkədəki pul dövriyyəsində nəzarət edə bilər. Mərkəzi Bank pul-kredit siyasəti vasitəsilə kommersiya banklarının resurslarının miqdarına, onların cəlb edilməsi mənbələrinə təsir edir ki, bu yolla da onların kredit vermə qabiliyyətini tənzimləyir.

NƏTİCƏ

Banklar öz mövcudluğunu və fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Kommersiya bankları bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm rol oynayır. Onlar bank qanunvericiliyinin imkan verdiyi bütün əməliyyatları yerinə yetirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank resurslarının formalaşması, onun strukturunun optimallaşdırılması prosesləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xüsusi vəsaitlərin strukturunda onun payının artmağı kommersiya bankının statusunun möhkəmlənməsinin sübutudur. Xüsusi vəsaitlərdə ən böyük hissəsini nizamnamə kapitalı tutur.

Bankın fəaliyyət miqyaslarının dəyişdirilməsinin ümumi xarakterizəsinə xüsusi vəsaitlərin artım tempi göstəricisi verir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, bankların resursları onun xüsusi vəsaitlərdən və cəlb edilmiş vəsaitlərdən ibarətdir. Xüsusi vəsaitlər bankın fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Xüsusi vəsaitlərin cəlb olunmuş vəsaitlər ilə müqayisədə üstün artımı bankın öz xüsusi kapital bazasını və müəyyən vaxt müddəti üçün işinin müsbət nəticələrini mənfəətin və fondlarının artımı şəklində təmin etmək cəhdlərini xarakterizə edir.

Onun strukturunu xırdalamaq, məslən nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasını səhmdarların (payçıların) tərkibinə görə öyrənmək olar. Xüsusi vəsaitlərin strukturunun təhlil edilməsi prosesində müvafiq bank üçün (səhmdar və ya payçı)) hər bir maddənin xüsusi vəsait mənbələrinin ümumi həcmində çəkisi müəyyənləşdirilir. Belə analiz ümumi yığıncaqda səs çoxluğunun kimi məxsus olduğunu və müvafiq olaraq, bankın fəaliyyətinin hansı sahəyə yönəldilməsinin məqsədəuyğun olduğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Cəlb olunmuş vəsaitlərin strukturunun müştərilər və müddətlər üzrə qiymətləndirilməsi pul vəsaitlərinin əsas kütləsinin iqtisadiyyatın hansı sektorundan və hansı müddətə cəlb olunduğunun aşkar etməyə imkan verir. Cəlb olunmuş resursların ümumi vəsaitlərdə payının artması bankın müştəriləri ilə aktiv işini əks

etdirir, amma eyni zamanda da onların səmərəli istifadə edilməsini və geri qaytarılmasını tələb edir.

Bu resurslar depozit və qeyri-depozit mənbələrindən cəlb olunmuş vəsaitlərdən ibarətdir. Bank resurslarının tərkibində cəlb olunmuş vəsaitlər dahaböyük yer tutur. Onlar kommersiya bankları tərəfindən aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün resurs bazasını formalaşdırırlar. Onların rolu böyükdür. Belə ki, bu resursların formalaşdırılması üzrə əməliyyatlar vasitəsilə bank sərbəst pul vəsaitlərini kapitalla çevirir, müəssisə və təşkilatların əlavə dövrüyyə vəsaitlərinə olan müvəqqəti tələbatını təmin edir.

Depozit əməliyyatlarına çəkilən xərclər daha azdır. Sonucunda bütövlükdə bank sətsemində kredit resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırır. İnflyasiya prosesləri depozit əməliyyatlarının yetərli olmayan artım bir sıra hallarda banklar tərəfindən Mərkəzi Bankdan borc alınması və ya banklararası bazar vasitəsilə alma yolu ilə əlavə vəsaitlərin cəlb olunmasının vacibliyini şərtləndirir. Çünki, bu kreditlər cəlb olunmuş vəsaitlərin ən bahalı mənbəyidir. Ona görə də banklar aktiv depozit siyasəti aparmalıdırlar. Amma hər bir ayrıca kommersiya bankı üçün cəlb olunmuş resursların ümumi həcmində banklararası kreditin payının yüksək olması onun kredit resurslarının bahalaşmasına gətirib çıxarır.

Amma, buna baxmayaraq müddətli depozitlərin artımı bank üçün müsbət haldır. Müddətli depozitlərin cəlb olunması, kommersiya bankları üçün tələb olunanda resurslara görə daha baha başa gəlir. Çünki onlar daha stabil resursdur və banklara uzunmüddətli aktiv əməliyyatlar həyata keçirməyə imkan verir. Çünki birinciyə görə faiz dərəcəsi daha yüksəkdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya bankları resursların cəlb olunmasına ciddi diqqət yetirməlidirlər. Bunun üçün aşağıdakılara əməl olunmalıdır.

- depozit siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində müddəti əmanətlərə xüsusi diqqət vermək
- depozit siyasətini hazırlamaq

- potensial əmanətçiləri cəlb etmək üçün bank xidmətlərini genişləndirmək əmanətlərin növ müxtəlifliyini təmin etmək

- bankın gəlirini azaltmayan və əmanətçilər üçün müəyyən cəlbədiriciliyi təmin edən səmərəli faiz siyasəti aparmalı.

Pul-kredit siyasəti iqtisadi sistemin tərkib hissəsi olduğundan onun tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi alətlərlə tənzimləmə metodlarına keçid iqtisadi sistemdə dərin dəyişikliklərin edilməsini tələb edir. Pul-kredit siyasətinin dolayı alətlərinin tətbiqinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

Kommersiya banklarının fəaliyyətində sabitlik siyasəti müəyyənləşdirilərkən kreditləşmə prinsiplərinə riayət olunmasına kredit riskləri səviyyəsi və onların təsirinə və ya səviyyəsinin aşağı endirilməsi tədbirləri görülməlidir.

Beynəlxalq mühasibat standartlarına keçidin sürətlənməsi, bank nəzarətinin gücləndirilməsi, müasir real vaxt rejimində işləyən elektron ödəmə sisteminin yaradılması və qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində radikal addımlar atılmışdır.

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H İ S İ

1. «Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqda» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı. Qanun nəşriyyatı. 2012
2. R.A.Bəşirov. Bank işi. (qısa kurs). Bakı. 2007
3. R.V.Əsgərova. Pul, kredit və banklar. Bakı. 2007
4. M.M.Bağirov. Banklar və bank əməliyyatları. Dərslük. Bakı. 2003
5. Ş.Ə.Abdullayev. R.V.Əsgərova. Bank işi. Dərslük. 2009
6. E.M.Sadiqov. Bank əməliyyatları. Dərs vəsaiti. Bakı. 2010
7. Pul və banklar. Dərslük. ADİU. Dos. R.A.Bəşirovun rəhbərliyi ilə. Bakı. 2012.
8. Jurnal «Bank və biznes». Bakı. 2010-2015
9. Деньги, кредит. Банки. Учебник под ред. О.И.Лаврушина. Москва. 2008
10. А.Г.Куликов. Деньги. Кредт. Банки. Учебник. Москва. 2009
11. Национальные банковские системы. Учебник под ред. В.И.Рыбина. Москва. ИНФРА – М. 2009
12. Лаврушин О.И. О денежно-кредитной и банковской политике. Банковское дело. 2008, № 2
13. Деньги, кредит, банки. Учебник. под ред О.И.Лаврушина. КНОРУС. Москва, 2009
14. Куликов А.Г. Деньги, кредит, банки. Учебник, М. 2009
15. Тавасиев А.М. Основы банковского дела. Учеб.пособие. Маркет. М. 2006
16. Abdullayev Şirzad «Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması» Bakı 2004
17. «Банковское дело» д.э.н. проф. Г.Г.Коробовой. Москва. 2005

18. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Pul siyasəti. İcmal. Bakı, 2016
19. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Maliyyə sabitliyi. İcmal. Bakı, 2015.
20. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. İllik hesabat. Bakı. 2010-2016
21. Журнал «Банковское дело». Москва. 2010-2016
22. Журнал «Деньги и кредит». Москва. 2010-2016
23. Журнал «Финансы и кредит». Москва. 2010-2016

Р Е З Ю М Е

На магистерскую диссертацию по теме

«Цели и инструменты политики банковской стабильности»

Осуществляемая в стране денежно-кредитная политика является одной из составляющей экономической политики и позволяет сочетать макроэкономическое воздействие, с быстрой корректировкой регулирующих мероприятий оказывая им оперативную и гибкую поддержку. Денежно-кредитная политика является неотъемлемым звеном всей экономической политики государства и оказывает огромное влияние на развитие экономики. Основным разработчиком и главным проводником денежно-кредитной политики является Центральный Банк АР. Для проведения успешной политики финансовой стабильности в банковской деятельности Центральный Банк АР должен расширить конкурентные возможности банков, а также проводить мероприятия для повышения их капитализации и возможности финансирования экономики страны. Необходима модернизация денежно-кредитной политики государства, направленной на повышение эффективности и ускорение развития национальной экономики.

При формировании политики финансовой стабильности коммерческие банки должны уделить особое внимание принципам кредитования, проводить мероприятия для снижения воздействия кредитных рисков.

S U M M A R Y

The objectives and instruments of the banking stability policy

The monetary policy of the state - a set of measures in the field of monetary, aimed at ensuring economic growth and employment to equalize the balance of payments. It is one of the most important tools of government regulation of the economy.

Monetary policy is carried out by the Central Bank of Azerbaijan Republic together with the Ministry of Finance and other governmental organizations.

Instrument for implementing monetary policy state is the Law "On Central Bank of Azerbaijan Republic". The Central Bank should expand competitive ability of banks to conduct a successful monetary policy, as well as to carry out actions to improve the possibility of financing banks the economy. It is necessary to modernize the monetary policy of the government aimed at improving the efficiency and accelerating the development of the national economy.

When formulating a policy of financial stability, commercial banks should pay special attention to the principles of lending, conduct measures to reduce the impact of credit risks.